۷

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی فارسی وترکی آذری
آیلیق تورکجه و فارسجا فرهنگی نشریه

ایکینجی ایل‌صایی ۷ (آردیجیل صایی ۱۸)
سال دوم شماره ۷ (شماره مسلسل ۱۸)

مهر ۱۳۵۹
(شماره امتیاز ۷۵۳۸)

VARLIQ

Monthly
PERSIAN AND TURKISH JOURNAL
2nd Year No. 7 (Serial No. 18)
October 1980

Adress: Mossadegh Ave. Bidi Str. No. 17
Tehran, Iran

قیمت ۷۰ ریال

ایچینده کیلر

(فهرست)

صفحه

۱ـ کولتور مسئله‌سی و بیز: دکتور حمید نطقی ۳
۲ـ آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش (۱۵): دکتر جواد هیئت ۱۰
۳ـ اوحدالدین مراغه‌ای‌نین جام‌جم مثنویسی (۳): پرفسور غلامحسین بیگدلی ۲۲
۴ـ ادبیاتین اجتماعی حیاتدا تأثیری: گنجعلی صباحی ۳۲
۵ـ حضرت علی‌نین اؤگودلری: ضیاء شاکرـع. منظوری خامنه‌ای ۴۴
۶ـ شعر از استاد شهریار ۴۵
۷ـ « « « ۴۶
۸ـ منیم دوغما شهریم، شعر: حسین مجیدزاده ۴۷
۹ـ اولور مزه‌لی، شعر: مروارید دلبازی ۴۸
۱۰ـ پدلیران وجنگاوران نیروی هوائی ایران: غ.بیگدلی ۴۹
۱۱ـ نادعلی اخلاقی: ت. پیرهاشمی ۵۰
۱۲ـ بختیار وهابزاده‌دن شهریارا، شعر ۵۵
۱۳ـ مکتوب، شعر: ص. و. ائل‌اوغلو ۵۷
۱۴ـ عصری. ع. منظوری خامنه‌ای ۵۸
۱۵ـ مرمر بولاق، شعر: ح. نطقی ۶۱
۱۶ـ بررسی درباره‌ی دده‌قورقود (۲): علیرضا صرافی ۶۲
۱۷ـ میرزاحسن رشدیه بنیانگزار مکتب نوین در ایران: صمد سرداری‌نیا ۶۷

دوقتور حمیدنطقی

کولتور مسئله‌سی و بیز

فارسجادا " فرهنگ " ،عربجه‌ده " ثقافه " وشمال آذربایجاندا اکثرا " مدنیت "وبعضا "کولتورا " دئییلن مفهوم (۱) ،ایلک دفعه ۱۸ـ نجی‌عصرده (ئوگونکومعناسیندا) رواج‌تاپدی.بشرین ترقیسی‌حقینده ،آلمان فیلوسوفلاری‌وعصرده ،مقایسه‌لی‌تاریخ‌یولی‌ایله ،انسانلارین تدریجا " ،طبیعت‌اوزرینده‌تاثیرلی‌عمللریله ،حیوانلاردان فرقلندیگینی‌ایره‌لی‌سوردولر . انسان،مختلف مؤسسه‌لر (نهادلار)یاراتدی،تجربه‌لری‌نین محصولی‌اولان بیلگی‌لرینی‌متشکل ائتدی.اوزون بحثلره‌گیرمه‌مه‌ک ایچون ان بسیط بیرتعریفله‌اساس موضوعوموزاتماس ائتمه‌گی ایندلیک کافی‌گؤروروک :فرانسیز لغتی(روبه‌ر) " کولتور"و بئله‌تعریف ائدیر :بیرمدنیتین (تمدنون)انسان ذکاوعقلینه‌عایدبتون مظاهری:غرب کولتورو (فرهنگ غربی)ویاخود شرق کولتورو (فرهنگ شرقی)کیمی.دوقتورمعین نین لغتینده ده‌فرهنگ(کولتور) بئله‌تعریف ائدیلمیشدیر :بیرقومون علملری،معرفتلری وصنعتگری نین مجموعه‌سی (ایکینجی جلدصحیفه ۲۵۳۸) .

لکن پروفه‌سور (دئی‌وید مندل باوم)ون تدقیقاتیناگؤره ، کولتور بیرانسان غروپونون یاشامیش طرزی‌دیر ،بوناگؤره بوتون اؤگره‌نیلمیش واستانداردلاشمیش داورانیشلارا (رفتارلارا) شامل اولار .انسانلارین هامیسی‌نین اؤزونه‌گؤره‌دیللری،تانیدیقلاری ومعناسینی آنلادیقلاری علامتلری(سمبوللاری) ،اؤگرنمک یولیله‌دده‌دن اولاداکئچن اجتماعی ارثیه‌لری واردیروهامیسی دا انسانی خصوصیتلری اولان جمعیتلرده‌یاشاییرلار .

(مندل باوم)سؤزونه‌بئله‌ادامه‌وئریر :"دئمک اولارکی،مدنیت (تمدن،

---

۱ ـ بیز"کولتورا " کلمه‌سی‌نین عوضینه ایران دا داها چوخ‌جاری شکلی اولان"کولتور"سؤزینی ایشله‌دیریک‌زیرا "مدنیت "کلمه‌سی‌فرنگ لرین "سی‌وی‌لیزاسیون"دئدیکلری"تمدن"معناسینی دا افاده‌ائدیر

سی‌وی‌لیزاسیون)آنجاق بیرنوع‌کولتوره‌اطلاق اولونمالیدیر." هانسی نوع کولتوره مدنیت (تمدن) دئمک لازمدیر ؟سئوالینه بئله‌جواب وئریر :
"یازیسی(خطی) ،شهرلری،سیاسی تشکلی،وآز-،چوخ‌ایش بؤلوموو‌تخصصی‌اولان بیرکولتوره ،مدنیت دئمک اولار."

بئله‌بیرایضاحدا "مدنیت" و"کولتور"سؤزلرینین اکثرا "مترادف - ایشله‌دیلمه‌سینه مانع اولمامیشدیر .بیرپاراآلمان وآمریقاعالملری بو ایکی‌مفهومی‌آییرماق ایسته‌میشلر :"مدنیت "سؤزیله‌ته‌قنولوژی ومادی اجتماعی‌ارثیه‌نی‌و "کولتور"سؤزیله‌ده داها‌چوخ‌سوبژه‌قتیف (ذهنی)دینی، فلسفی‌وصنعت وادبیات کیمی‌مقوله‌لری قصدائله‌میشلر .دئدیگیمیزکیمی بو فرقلندیرمک عمومی دگیلدیر .هله‌آنتروپولوژی عالملری یوخاریدا قید ائتدیگیمیزوجهیله‌مدنیتی کولتورون بیرنوعی صاییرلار .مثلا" اونلار دئییرلر :هریاشایان انسان کولتوره مالکدیروکولتورایشینده‌اشتراک ائدر ،لکن هرکس الزاما "مدنی محیط ده‌ذوغولمازها بئله‌بیرمدنیت ده ده اشتراک ائتمه‌یه‌بیلیر .ابتدائی جمعیت‌لرین مختلف مدنیت‌لرله‌علاقه‌سی بیزیم موضوعوموزون خارجینده‌دیر .لکن فورا "قیدائده‌کی،بوایکی‌مفهوم (ابتدائی ومدنی مفهوملاری)آراسیندا‌کی فرقلرمطلق بیراؤلچویله (معیار لا)مشخص دگیلدیر .مثلا"بوعالملرآراسیندا‌غرب‌آفریقالی یوروبا ( ) قبیله‌سی‌نین موقعیتی (۱۹- نجی‌عصرده)بؤیوک اختلاف ومناقشه‌موضوعودور .

عمومیتله‌یازی‌نین وجودی ان مناسب‌ایپ‌اوجو (سرنخ)صاییلیر .زیرا یازی‌نین استعمالی‌بیرکولتورده ،تجربه‌وبیلیک‌لرین انکشافینه بؤیوک تاثیرائله‌رومدنیت‌لرین وجوده‌گلمه‌سینی آسانلاشدیرار .هابئله‌شهرلرین تشکلی ومختلف مشغله‌لرده‌اختصاص داها‌چوخ ثروت بیریکمه‌سینی‌تامین‌ائدر

مدنیت‌لرین،کیفیت وتنوعی حقینده‌تحقیقات‌آزاولموشدور .مدنیت- لرین خصوصیتلرینی بیر- بیرلریله‌تحلیل ومقایسه‌ده‌اوبژه‌قتیف (عینی) دلیللره‌استناد ائدن لرده چوخ اولامیشدیر .

مدنیتی بیرخلقین معین کولتورمرحله‌سی اولاراق قبول ائدن آرخه- اولوغلاردان (باستانشناسلاردان) (آر.جه‌ی.بره‌دوود)ا گؤره یاخین‌شرق ده‌بخصوص مه‌زوبوتامیا (بین النهرین)دا ،میلاددان ۶۰۰۰ ایل قاباق اووچولوق ،میوه‌توپلاماق مرحله‌سی سرعتله‌میوه‌یئتیشدیرمک وزراعی کندچیلیگه‌تبدیل اولدی .

یا شایش شرایطی گئنه ۳۰۰۰ ایل میلاددان قاباق دگیشدی وکولتور مدنیتنه انتقال ائتدی، آرتیق شهرمرکزی وبیرادبی عنعنه اورتادا وارد (بره دوود) ون فکرینه گؤره میوه یئتیشدیرمه گی آسانلاشدیران ته قنؤلوژیک انکشافه، ایره لی له مک ایچون لازم شرط ایدی، لکن کافی دگیلدی. بونلردان سوای اجتماعی، سیاسی، معنوی ودینی ساحه لرده ده انکشاف گره ک لی ایدی بونون سایه سینده نفوس آرتدی وبوتونله شمه وجوده گلدی، کولتور مدنیتی دوغولدو.

(وی.جی.چایلد) ایسه متعددکتاب ورساله لرینده، ته قنولوژیک - ائقو نومیک ایره لی له مه لرین، مدنیت لرین ایجادوانکشافیندا کی معنا لارینی آچیخلایير. اونون فکرینجه یازی، ته قنولوژی نین بیرپارچاسی دیر. اویازی نی بیرذکاء وذهن آلتی دئییه تانیزومعظم موفقیت لری (نجوم داتقویم دوزه لده جک قدربیلیک صاحبی اولماق وسایره کیمیء اونا بورجلوبیلیر. (چایلد) یازی نین ظهوری ایله انسان اجتماعاتی نین بؤیومه سینی هم زمان گؤرور. بو، تاریخده، دؤنوم نقطه لریندن بیری دیر. باشقا بیردؤنوم نقطه سی ده جانسیز منبع لرین انرژیسیندن سیستمه لی استفاده امکانی دیر.

۱۹ - نجی عصرین بؤیوک اجتماعیات ته اوری چی لریندن (ال.هنری - مورغان) کولتورون یئددی مرحله لی انکشاف وتکاملیندن بحث ائدیروبو مرحله لرین اون صونونی "مدنیت" مرحله سی آدلاندیریر. صونرا گلن آنتروپولوژی (مردم شناسی) عالملری مورغانین ته اوری سینی تنقیدائتدیلر، لکن اساس دا مورغانین ادعاسی کاملا "ردائدیلمه دی. (لس لی وایت) مدنیتین تکاملونو انرژی استعمالی نین آرتماسیندا آختاردی. (جولیان هـ.استوارد) بویولدا ابتدائی ومدنی کولتورلرین مختلف خصوصیتلارینی مقایسه ائتدی.

چوخ نادرا ولاراق مدنیت لر، بیر- بیرینden مستقل اولاراق انکشاف ائتمیشلر. عالملر مدنیت لرین مقابل تاثیر ونفوذلارینا اینانیرلار. حتی مصروهندمدنیتلری چوخ متمایزومشخص اولمالارینا رغما"، (بره دوود) و (چایلد) ا گؤره، گئنه ده بین النهرین دن متاثر ایمیشلر.

شایدچینین ایلک مدنیتی مستقلا" ظهورائتدی. لکن کافی دلیل اورتادایوخدور. هابئله دیرمایاوآزته ق واینقا مدنیت لری.

آسیا، اوروپا مدنیتی، بیربوتون اولاراق (قروبه ر) ین فکرینه گؤره بیرتک پروسه نین محصولی دور. بوعالم ژاپون - چین دن اوروپایا قدربیرتک

مدنیت شبکه سی‌نین مختلف حلقه لرینی گؤرور .بونون ایچینده بیرپاراکو-
لتورا یجا دلاری (هیکلترا شلیق،جیوانات ونباتات یئتیشدیرمک والهی
منبعلی سلطنت فکری)بوباشدان اوباشا کئچدی . (قووبه ر)بوملاحظه للردن
صونرا بئله قیدا ئتدی :بوشبکه نین احتوا ائتدیگی مدنیت لرده بیرتک اؤ-
لچوا یله بیر- بیریندن آیریلاممازلار ،بونلاربعضا "جغرافی،بعضا " زمان،
بعضا "باشقا عاملر (مثلا"دیل،دین ،حکومت)فرق لریله تشخیص ائدیلیرلر .
بومعیارلارا یچینده ته قنولوژی دن چوخ‌قیمت حکملرینه (ارزشلر)وشیوه لره
(سبک لره)دایانماق لازمدیر ،دئدی.

(توین بی)مقایسه لردن‌صونرا بیر- بیریسیندن آیری ۲۰مدنیت تشخیص
ائتمیشدیر .بومعظم‌تدقیق،بیرچوخ‌طرفدن تنقیدلره معروض قالدی.

بعضی عالملرین فکرینجه مختلف مدنیت لرآراسیندا مقایسه دوغرو
دگیل.لکن بیرچوخلاری قبول ائتدیلرکی،بئله بیرتدقیق ومقایسه لازم‌ایدی
و (توین بی)بوایشین بونؤوره سینی قویموش صایبلیر .

بیرمدنیتین احتوا ائتدیگی جماعت لرایکی عنعنه یه تابع‌کیمی‌گؤرسه
نیرلر :بیرغروب ،ادبیاتلا مشغول اولور ،فکرحیاتی‌نین اینجه لیک لریله
علاقه له نیر . . .بونلارا اسکی دیللله (خواص)دئیه بیلریک .اوبیرجماعت لربو
اینجه لیک لردن اوزاق قارا جماعت طایفاسینی تشکیل ائدر .(رابه رت -
روفیلد)بوایکی عنعنه آراسیندا کی متقابل علاقه لری مطالعه ائدر .مایا
لاردا خواصلا ،عوامین مشغول اولدوقلاری ساحه لربیر- بیریندن چوخ‌اوزا-
قمیش .چین ده ایسه خواص اخلاقیاتلا چوخ‌ما راقلانیردیلاروخلق اوزه رینده
تاثیرائدیردیلر .هنده خواصلا عوامین قارشیلیقلی تاثیری چین دن ده
آرتیق ایمیش.

البته بئله قطعی حکم‌لروئریب وکسیب آتماق دوغرودگیل.بیزیم اوز
تاریخیمیزده ده ،بخصوص ادبیات ساحه سینده ،بؤیوک بیر "ایکیلیک" گؤزه
چارپار .نئجه کی،یوخاریدا ،اوست قاتدا ،قلاسیک - دربارى‌بیرجریان وارد
بوادبی جریان خلق کوتله لرینه هئچ بیرشئی دئمیزدی .زیرا هم‌سبک ،هم
موضوع وهم‌ده دیل باخیمیندان بوادبی جریانین خلق ایله اونون یاشا
ییشی‌ایله قطعیا "علاقه سی یوخ ایدی .

او"خواص" عنعنه سینه تابع ادیب وشاعرلرین مخاطب لری بیر اووج
سرایلی و"متاع"لاری‌نین باش مشتری‌سی ده خاقانلاروسلطانلارایدی . او

دورکی،اونلارین ایشی خلقی‌علاقه دار ائله مزوخلق ده اونلارا یچون، قارا جاهل کوتله سی اولارا ق آنجاق"غیرادبی"بیروارلیق ایدی .

بوندان دولایی،بؤیوک قریحه لی یارادیجیلار ،سرایلاردا حکم‌سورن موداییا تابع اولدولاروحتی اؤزآنادیللرینه بئله التفات ائتمه دیلروخلق لرینه خدمت نظریندن،بوتون قدرتلرینه رغما "قیصر وعاجزقالدیلار .

بونلارا قارشی ادبیاتیمیزدا اصیل وقوتلی بیر"خلق شعری"جریانی‌دا وار در .بوجریانین معین شرطلرده داها گورله شمه سینی گؤروروک .

عاشیقلریمیز ،بوخلق ادبیاتی‌نین اصیل نماینده لرینندن دیرلر . بونلارین سازلارینداوسؤزلرینده خلق کوتله لری دیله گلیر .داستانلاریمیز اوست ده کئچن "رسمی‌ادبی" جریانا اعتنا سیزدیر ،کؤک لریمیزدن گله ر ، اوره‌ک لریمیزه سینه ر ."خواص"ین ،خلقین دیلینی‌شعرلرینه "لایق وقابل" بیلمه مه لری خلقی اونلاردان بوسبوتون آییریر .خلقیمیزایسه اؤز بدیعی احتیاجلارینه اؤزلری جواب وئریر .بیزیم‌فولکلورون زنگین لیگی ده بلکه بونون ایچوندور .

سؤزون قیصاسی،کولتورو موزه‌کی بوایکی‌لیک ،باشدا بومنوال ایله وجوده گلمیش کن،صونرالاردا هاغلیظیانلیشلیقلارایول آچدی .دنیا اؤلچو سونده ادبی‌بیرارثیه یه مالک اولان بیزی،یازیسیزبیرخلق حالینا گتیردی. ائله‌کی،ته له فون لا تورکی دانیشانلار ته له غراف دابودیلی ایشله تمز اولدولار .

البته بوپروسه طبیعی دگیلدی،بونو گؤروروک له ین لر ،نقشه و بؤیوک تمهیدات ایله شدتلندیرنلر چوخدی .

بیرآز اول اشاره ائتدیگیمیز ،غلیظ اشتباه لازین بیردانا سینا بورا داتماس ائده جگیک .بواشتباهکارلیق،بیرنئچه اصطلاحین غلط آنلاشیلماسی‌ایله باشلار .

۴۰ ایل بوندان اول تبریزین بیریجیک متوسطه مدرسه سی‌نین دیوارلاریندابؤیوک بیرآفیش (پوستر)گؤزه چارپیرژدی .اوزمانلار آفیش چوخ نادرایشله‌نن بیروسیله ایدی.بونا گؤره دقت لری اوستونه توپلادی . بیر اوشاقلاراونون متنینی اشغال ائدن بیت لری ازبره دیک .اوسته لیک (بعلاوه)بیت لرین آلتیندا معلیمزین امضاسی وارایدی.اوآفیشین ایکی بیتی،بوگون بحث ائتمک ایسته دیگیمیز"اشتباه‌کارلیق"ین ان آیدین

مثالی‌دیر .بیرینجی‌بیت ده "ایران همیشه یاشا میشدیر ویاشایاجاقدیر وبو یاشاییشین نشانه‌سی ده اؤلمه‌یه‌جکدیر" دئیردی .دقت ائدیلسین نه گؤزه‌ل سؤزلر: اوخویان جوانلارین لاپ قلبینه ایشله‌یر .لکن ایرانین وارلیغی بیزجه نه‌قدرثابت وآیدین ایسه‌ده هانسی "نشانه"دن بحث ائدیلدیگی اوقدرآچیق دگیلدی .البته یاشایانین جوره‌به‌جوره حیات نشانه‌لری اولار :مثلا"حرکت ائدر ،نفس چکروسایره .عجبا شاعرایرانین‌یاشادیغینا دایرهانسی نشانه‌نی قصدائدیر؟ایرانین یاشادیغی‌نین ان یاخین نشانه‌سی بیزیم‌ایرانلی اولاراق یاشادیغیمیزدگیل می؟نه ایسه ،اما دیوار داکی بیت لربئله دئمیر .ایکینجی بیت بئله‌دیر:

"زبان نشانهٔ آن جان جاودان باشد- دلازدست مده این نشان ایرانی "

اشتباه‌کارلیق دا ائله‌بوردادیر ! اگرحقیقتده دیل،(البته ،دیوار داکی کاغاذپارچانین دئدیگی دیل،آنادیلیمیزدگیل، فارسجا ایدی) ایرانلیلیق نشانه‌سی اولسایدی،دئمک فارس اولمایانلار- باشدابیزیم عزیزشاعرمدرسه‌یه‌گئدینجه‌یه‌قدر بونشانه‌دن محروم‌دورلار .ایرانلیلیق علامتی داشیمایان بس نئجه ایرانلی اولابیلر؟ بیزیم‌یئرلرده‌بونشانه‌نی صونرادان بیزه‌وورردوقلارینه‌گؤره ودرس اوخویانلارین داچوخ آزبیرعده اولدوغوناگؤره ...دالیسین قویون بوغلط وحقیقتده ایران دشمنی سیاست چی‌لروشووینست لرحسابلاسینلار !

بؤیوک اشتباه‌کارلیق یاحقه‌بازلیغین بورادا آچیقلانماسی لازمدیر: اگرایرانلیلیغین نشانه‌سی فارسلیق اولسا عجبا ،بیرچوخ اصیل وحقیقی ایرانلیلارا ،آنادیللرینین فارسجا اولمادیغی ایچون نه جواب وئرمک لازم‌دیر ؟ وعجبا گئنه ،تک بونشانه‌یه‌گؤره بیرچوخ غیرایرانلیلارا مثلا" افغانلارا ،تاجیک لره وباشقالارینا ایرانلی سجلی می صادرائله‌مه‌لی ؟

مسئله بودور :آذربایجانلی‌نین ان اصیل وحقیقی ایرانلی اولدوغونا هئچ‌کسین شبهه ائتمگه‌حقی یوخدور ،نه‌فارس دوقتورمحسنی‌نین (اوزمان کی آذربایجان معارف مدیری) ونه‌ده اونون همشهری‌لریمیزاولان ایمه‌جی (کؤمک)لری نین !

حقیقی ایرانلیلیق نشانه‌سی،ایرانلیلاری فرقلرینه‌رغما "بیرعائله نین مساوی افرادی کیمی قبول ائتمکدیر ،ایران دابیرگئنیش" ایران کولتورو"نون وجودونو قبول ائتمک واونوداها گوجلندیرمک دیر .

بو "ایران کولتورو" نه دئمکدیر ؟ مقصدوطنیمیزده یاشایان بوتون خلقلروقوملارین کولتورلریندن حاصل اولان گئنیش بیرکولتورمفهومودور . یعنی "ایران کولتورو" و "فارس کولتورو" ایکی مترادف مفهوم دگیلدیر .

بیردفعه بوحقیقت یاخشی جاآنلاشیلیرسا ،بیرچوخخطالاردان نجات تاپمیش اولاجاغیق .اسلام مدنیتی‌نین عرب ،ایرانلی،تورک وسایراقوامین سعی وایش بیرلیگی‌نتیجه‌سی وجوده گلدیگی‌کیمی،ایران کولتوروده بئله بیرایش بیرلیگی محصولی دور .

بیزآذربایجانلیلاربوکولتورون،یعنی ایران کولتورونون ان بؤیوک یارادیجیلاری ومعمارلاریندانیق .ایکی دلیل وجهتدن اؤتری:بیرجهتدن بوگئنیش کولتورون بیرقولوا ولان آذربایجان تورکی‌ادبیات وفولکلور وضعیتی‌نین یارادیجیلاری اولدوغوموزایچون،اوبیرجهتدن ده "فارس کولتورو"نی یاراتماقداکی بؤیوک وانکاراگدیلمزرولوموزاوزوندن .فارسجانین ایسته‌رلغت ،ایسته‌غرامر ،ایسته‌رنثر ،ایسته‌رشعری‌نین وجوده‌گلمه سی ویاخودانکشاف ائتمه‌سینده‌کی‌سهمی‌میزی کیمسه انکاراگده ممز .

ایران کولتورو ،ایراندا کی خلقلرین بدیعی یارادیجیلیقلاری نین مجموعی‌دیر .بیزهم‌اؤز خلقیمیزین وهم ده فارس خلقی‌نین یارادیجیلیغنا اشتراک ائله‌دیگیمیزایچون بوشرفلی ایش ده ایکی دفعه ،ایکی قات سهمه صاحب اولموشوق .

ایران کولتورونون لایق اولدوغومقاما صاحب اولماسی ایچون :اونو وجوده‌گتیرن اجزانی (مختلف خلقلرین کولتورلرینی)گوجلندیرمک یی گره‌کیر (لازم اولیر) .مختلف قوملارین مشترک علاقه واسطه‌سی اولان فارسجا اؤگرنمه‌لرینه‌قارشی،فارس قاردا شلاردا هئچ اولمازسا بیربا شقا ایرانلی قومون دیل وادبیاتینی اؤگرنمه‌لی‌دیدیرلر .

بوپروغرامامتقابل دوستلوق،قاردا شلیق،عداوت وآیریلیغین یئرینی آلاجاق .کئچمیشین خطالاری جبران اولاجاق .وطنیمیزده ایرانلیلیق دیل له‌دگیل ،عمل له ، خدمت له ،یاراديجيليق لا،داها یاخشی انسان اولماقلا اؤلچوله‌جک . بوباغچه‌ده هرگول اؤز عطرینی ساچاجاق وهر قوش‌اؤز نغمه‌سینی اوخویاجاقدیر .

آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش

(۱۵)

یازان: دکتر جواد هیئت

احمد جواد آخوندزاده ـ احمد جواد ۱۸۹۲ ده گنجه‌نین سیفعلی کندینده آنادان اولموش و ۱۹۰۲ ده گنجه‌ده آچیلان ((مکتب روحانیه)) یه گیرمیش و ۱۹۰۹ دا بو مکتبدن ماذون اولوب ۱۹۱۲ یه قدرده گنجه ده معلم‌لیک ائتمیشدیر. ۱۹۱۲ ده تورکیه بالکان حربینه گیردیگی زامان احمد جواد عبداله شائق له بیرلیکده، استانبولدا قورولان ((قفقاز گؤنوللو قطعه)) سینده داخل اولاراک عثمانلی‌لار له‌برابر تراکیا جبهه‌سینده محاربه‌یه اشتراک ائتمیشدیر. بالکان ساواشی بیتندن صونرا یوسف‌آق چورالی‌نین توصیه‌سیله هر ایکی آذری شاعری آذربایجانا دؤنموشلر.

احمد جواد دوغوشدان شاعر یارانان شاعرلردن اولوب ملیت‌چی تورکچوو استقلالچی شاعرلردندیر. او بوتون عمرونده آذربایجانین استقلالی ایچون چالیشمیش، مبارزه ائتمیش، شعرلرینده بو فکر و ایده‌آلی ترنم ائتمیش و صونوندا حیاتینی دا بو یولدا فدا ائتمیش دیر.

۱۹۱۴ ده عثمانلیلار دنیا حربینه گیرنده ((قره دنیز)) شعرینی سؤیله‌میش و تورکلرین غلبه‌سینی آرزو ائتمیشدیر.

۱۹۱۵ ده تورکلر شرق جبهه‌سینده روسلارا مغلوب اولونجا تورکیه‌نین شرق ولایتلری اِ و جمله‌دن قارص و ارض روم[1] روس اوردوسو طرفیندن اشغال ائدیلمیش و بو شهرلرین خلقی روس ـ ارمنی قیرقینی نا دچار اولموشلار. بو زامان باکی دا ((آذربایجان جمعیت خیریه سی)) بو ولایتلره کمک ائتمگه باشلامیش و احمد جواد دا کمک‌گرو پلاریله بورالارا گلمیشدیر. قارص‌دان دؤندوقدان صونرا اورادا گؤر دوگو منظره‌نی بدیع بیر شکلده ((نه گؤردومسه)) شعرینده بئله بیان ائتمیشدیر:

ارمغانیم یاسلی نغمه — بیر قوش اولدوم چیخدیم یولا
گئتدیم گؤردوم دوست ائلینده — نه بیر سس وار نه بیر لایلا

۱ـ قارص دا آذری‌تورکجه‌سیله دانیشارلار، ارض روم لهجه‌سیده بیزه چوخ یاقیندیر

سوردوم. غریب منـــــاره دن آخشام اولموش اذان هانـــی
بایقوش قونموش منبر لره دیین هانی دویـــان هانـــی
وجدان منه امر ائده رکـی بؤیله گونده بایرام ائتمه
قران منه یول گؤسته ریر یوخسوللاری مایوس ائتـــــمه

بو شعر ۲۲ مارس دا سؤیله نمیش و بایرامدان مقصدی نوروز بایرامی دیر.

بیرینجی دنیا حربی نین صونلاریندا قافقاز جبهه سینده تورک ارـ دوسونون وضعیتی یاخشیلاشیر، و تورک عسکرلری آذری سربازلاریله برـ ابر باکیيه طرف گلیرلر. احمد جواد دا آذری قردشلریله برابر یاـ سامال داغینداکی سنگرلرده ساواشیر و ((بسم‌الله)) آدلی شعرینـی یازیر:

آتیلدی داغلاردان ظفـر تـــوپـــلاری
یئریدی ایله ری عسکـــر بسم الـــــله
او، خان سرایيندا چیچکلی بیر قیز
بکلیری بیزلری ظفـــــر بسم الـــــله
ای حربین طالعی بیزه یول وئر یول
سن ای جوشان دنیز گل تورکه رام اول
سن ای ساغا سولا قیلیچ ووران قول
قول لارینـــا قوت گلـــیر بسم الـــله

حربدن صونرا باکی ((سئور)) طرحیله انگلیز اشغالی آلتینـدا قالیر. احمد جواد، دیگر آذری شاعر و منورلری کیمی انگلیسلره قاـ رشي چیخیر و ((انگلیز)) باشلیقلی شعرینی یازیر:

باکیيه گلمیشیز سلام وئرمه یه ای خان سارایینی توتان انگلیز
گئدرکن کعبه یه حاجی کروانی حاجیلار یولونا چیـخان انگلیز

.....

دماغیندا ((چاناخ قله)) آغیسی[1] (زهری)
سن میسین تورک ائللری نین یاغیسی
اسلام دنیاسینی، اؤلوم چالقیسی
اؤلوم نیتیله یاخان انـــــگلیـز

احمد جواد سوویت رژیمی حاکم اولدوقدان صونرا داخی استقـلال مبارزه سینه دوام ائتمیش آنجاق بو دفعه سمبولیزم مکتبینی اؤزونه

۱ـ مقصود تورکلرین انگلیزلره چاناق قله بوغازیندا وئردیکلری شکست و آغیر تلفات دیر.

یازی طرزی سئچه ره‌ک یازمیشدیر. بیر مایس ایشچی بایرامی ایچون اوندان بیر شعر یازماغی ایسته‌دیکلری زامان بو شعری یازمیشدیر:

من هر گلن بیر مایس دا — پک چوخ امیدلر باغلارام
هر گله‌جک مایس ایچون — نیسان آغلار من آغلارام

بو شعر چاپ اولدوقدان نئچه هفته صونرا سوویت‌طرفداری ادیب لر احمد جوادا هجوم ائدیرلر.

«ویرلرکی: سنین هر ایل گلمه‌گینه امید باغلادیغین مایس دنیا عمله بایرامی اولان بیر مایس ده‌گیل، آذربایجان استقلالی‌نین اغلان ائدیلدیگی ۲۸ مایس دیر. نیسان آیینداا بو استقلالاروس قیزیل اوردوسو صون وئردیگی ایچون نیسان یاغیشلاریله بیرلیکده سنده مایس ایچون آغلیرسان.

بو دوره‌ده یازدیغی شعرلری‌نین بیرینده آذربایجان ملی بایرا- اغینی حسرتله یاد ادیب بئله سؤیله‌میشدیر:

چوخداندیر آیری دوشدوم — اوچ بویالی بایراقدان
آی دوستلار من یورولدوم — بو گیزلی آغلاماقدان

گینه سمبولیک شعرلرینین بیرینده ((سسلی قیز)) بئله یاز- میشدیر:

جنت کیمی بیر اؤلکه — مزارلیغا دؤنموشدی
بیر چوخ ائولر ییخیلیب — خانمانلار سوء نموشدی
ایشله‌نمه میش قالمادی — بیر جنایت بیر گناه
ازمیشدی انسانلیغی — اوردوسویله پادشاه
یوز مینلرله آتیلان — جان یاخیجی اوخلاری
دیشلریله چئینه ییب — سریلمیشدی چوخلاری
دوغرانمیش اللرینده — قیریخ قیلیچ قبضه‌سی
بوغولموشدی کؤیسونده — ییگیتلرین صون سسی
یوردونو وئرمین لر — دوغرانمیشدی خینجاخینج
عسکرسیز قوماندانلار — قیریب آتدی یاینی
فلک دؤندردی زهره — بو اؤلکه نین پایینی
گولمک ذاتا یوخ ایدی — آغلاماق اولدی یاساق
زاواللی مغلوب اؤلکه — سنه نه حقوق، نه حق

احمد جواد ۱۹۲۳ ده چکا (مخفی پلیس) طرفیندن توقیف اولدیلیب حبسه آتیلدی لکن بیر مدت صونرا کومونیست دوستلاری‌نین وساطتیله آزاد اولدی. زندانده یازدیغی آی اثللر شعریندن نمونه ایچون بیر پارچا سینی درج ائدیریک:

هانی یاز موسمی گولوم چیچکیم
تئز دوشدی یوردوما خزان آی اثللر
من یازا بیلمه‌دیم اللریم باغلی
یوخ می بیر دردیمی یازان آی اثللر

گینه بو ایللرده یازدیغی شعرلرینین بیرینده اؤز قدری ایچون بیان ائدیر:

خسرانلار، الملر، بحرانلار ایچینده
قیصیق بیر سس کیمی اؤله‌جگیم من
بئله گؤز یاشیله کئچن عمرومون
صونوندا بیر آجی گوله‌جگیم من
.....
یاخیندا دیدارین نصیب اولماسا
امید سیزلیک منی دوشورمه زیاسا
آلاراق الیمه دمیردن عصا
بیر گون حضورونا گله‌جگیم من

باشقا بیر شعرینده ده اؤلومون یالنیز مادی مفهومدا اولاجاغینی و اونون آذربایجان تاریخینده دائم یاشایاجاغینی یازیر:

من بیر عاشقم که بو چالدیغیم ساز
دومانلی داغلارا سس سالاجاقدیر
آغلاتدیغیم تله اینله‌ین آواز
اثلین خاطرینده چوخ قالاجاقدیر

احمد جواد لیریک شعرده قوتلی شاعرلردندیر، بورادا نمونه اولاراق قیزی نین اؤلومونده یازدیغی شعرلرینده بیر بند درج ائدیریک:

بونو کیم دییه‌ردی بیر سحر چاغی
تارومار اولاجاق عمرومون باغی
ایپک تللری نین گلسه سوراغی
قلبیمده نه گول لر بیتیردی‌قیزیم

احمد جواد غرب ، روس و گرجی کلاسیکلریندن دیلیمیزه ترجمه‌لر ائتمیش و خلق ادبیاتیندان شفاهی پارچالاری توپلامیشدیر. ۱۹۳۷ ده گیزلی پلیس طرفیندن توتولوپ و اوندان صونرا اوندان بیر خبر آلینمامیشدیر. او حیاتی‌نی آذربایجان استقلال مجادله‌سینه فدا ائتمیش و اؤز موقعیتینی بو شعریله بئله بیان ائتمیشدیر:

سورانلارا من بو یوردوون آنلاتاییم نه سی‌یم
من چئینه‌نن بیر اؤلکه‌نین حق باغیران سسی‌یم

سؤیلندیگینه گؤره احمد جوادین توتوخلانیب یوخ ائدیلمه‌سینه ، ان چوخ آشاغیدا درج ائتدیگیمیز و ۱۹۳۴ ده یازدیغی گؤی گؤل شعری سبب اولموشدور:

دومانلی داغلارین یاشیل قوینوندا
بولموش گؤزه‌ل لیکده کمالی گؤی گؤل
یاشیل گردن بندی گؤزل بوینوندا
عکس ائتمیش داغلارین جمالی گؤی گؤل
.....
یاییلمیش شهرتین شرقه شمالا
شاعرلر حیران دیر سنده‌کی حالا
دومانلی داغلاردان گلن سئوآلا
بیر جواب آلمامیش، سورالی گؤی گؤل
.....
بولونماز دنیادا بنزه‌رین بلکه
زوارین اولموشدور بیر بؤیوک اؤلکه
اولایدی کؤنلونده بیر یاشیل کؤلگه
دوشیدی سینه‌مه یارالی گؤی گؤل
.....
سنین گؤزل لیگین گلمز که سایا
قوینوندا یر واردیر اولدوزا آیا
اولدون سن اونلارا مهربان تایا(۱)
فلک بساطینی قورالی گؤی گؤل
.....
کسین عیش و نوشو گلنلر سوسون
دوماندان یورقانی توشه‌کی یوسون
بیر یورغون پری وار بیر آزاویوسون
اویوسون داغلارین مارالی گؤی گؤل

۱ــ دایه.

زمرود گؤزلرینی گؤرسون لردیـــــه
شاملار[۲] بوی آتمیشدیر اوزانمیش گؤیـه
کئچمیش دیـــر اونـــــــــــلارا....
دوشموش اورگیمدن آرالی گـــؤی گـــؤل
دولادیر باشینا گؤیده بـــولـــودلار
بزنمیش عشقینله چیـچک لـر اوتـــــلار
حسرتین جسمیمـه اود ووروب اودلار
آیریلیب گؤنلـــومو قیرالی گؤی گـؤل
بیر سؤزون وارمی‌دیر اسن یل لـره
سفارش ائتمگه اوزاق ائـــــــــللره
یاییلمیش شهرتین بـوتـون دیللره
اولورسا اولسون گر[۳] هارالی گؤی گؤل

صمد منصور ـ صمد منصور حسین جاوید و احمد جوادلا معاصر اولوب عبدالخالق یوسفین معاشرلریندندی. ملیت‌چی اولوب شوروی رژیمی نی منیمسمه‌دیگی ایچون ضد انقلاب آدینا تصفیه ائدیلمیشدیر. اونـــون ترجمه‌ی حالی و شعرلری الیمیزه چاتمامیشدیر. یالنیز ((هپسی رنگ دیر)) آدلی ان مشهور شعرلریندن بیریسینی شمالدان گلن دوستلاردان آلدیق و بورادا درج ائدیریک:

اویما ای دل خلقده یوخدور صداقت ، رنگ دیر
مسجد و میخانه رنگه عیش و عبادت رنگ دیـــر
می ریا ، معشوقه غش، حسن و وجاهت ، رنگ دیر
رنگ دیر هر دورلو ماتم هر مسرت ،رنگ دیـــر
آنلا ای ابنای خلقت جمله خلقت ، رنگ دیـــر
گؤرمه‌دیم بیر زر خالص بوته ناسوتـــــــده
معنوی مین لکه گؤردوم لعل ده یـــاقوتـــده
بیغرض انسان اولور گؤرمک فقط تابوتـــــده
بیلمه‌زم وارمی صداقت عالم لاهـــــوتـــده
آزما فکریم، جمله اعجاز و کرامت ، رنگ دیر

۲ـ شام آقاجی. ۳ـ گر ـ اگر.

هر کسین جبریلی کندی قلبی دیر، وجدانی دیر
وار ایسه انصافی شخصی دینی دیر ایمانی دیر
بد نهاد انسانلارین اؤز نقسی اؤز شیطانی‌دیر
لوح قلبی عارفین آیاتی دیر، قرآنی دیـــــر
مابقی اوهام دیر، شرع و طریقت رنگ دیـــــر.
بیر زمان واردی که من همفکرایدیم زهادایله
صونرا گؤردوم فرقی یوخموش زاهدین جلادایلـه
دئدیم عیاش اولمالی تا گون گئچه معتادایله
جمله عیش و نوش گؤردوم مختلف فریاد ایلـــه
آنلادیم که زهد و تقوی، عیش و عشرت رنگ دیر
قیل تصور بیر داها شاعرلرین خولیاســـــینی
عاشق زارین باشیندا سیر قیل سوداســـــینی
قبری آچ گؤستر اونا،شیرینیینی، لیلاســـــینی
هر ایکیسین، تا دوشونسون گؤردوگو رؤیاسینی
"باق" دئییر "حقی بوتون عشق و محبت رنگدیر"
تاپمادیم عالمده بیر همدم که اولسون بی‌ریا
گؤرمه‌دیم هئچ کس ده بیر نیت غرضدن مـــا ادا
کلا ابنای بشر اؤز نفسینه اولموش فـــــدا
نفسی اوغروندا گؤرورسه هر بلا، هـر ماجـــرا
"مسلک" ه اسناد ائده‌ر،مسلک، دیانت رنگ دیر
بیلمه‌دیم نیچونموش عالم، بونجادا یاس والم
زورق عمرون محیطی ورطه‌ی دریای غـــــــم
بؤیله حالدا کیمسه‌دن بیهوده اومماق کـرم
هر گلن بولماق دیله‌ر اؤز نفسینه آسوده دم
آرخالانمام کیمسه‌یه، الفت، رفاقت رنگ دیـر[1]
ایمدی کی ممکن دگیل عالمده اولماق کامیاب
ای گؤزون قربانی ساقی، وئر گله ساغر شـراب
وئرگنه ساغر شراب ای ساقی عـــالیـــجناب
بلکه بادنله ائده منصور راحت اکتـــــساب
یوقسا بو عالمده یوخدور استراحت رنگ دیـــر

۱- بوشعر ۱۹۲۶دا باکی‌دا چیخان ((معارف ومدنیت)) مجموعه‌سی‌نین ۶ -۵ اینجی نمره‌سینین بیرنمره‌لی علاوه‌سینده نشر ائدیلمیشدیر.

عبدالخالق جنتی ـ حسین جاوید و عبدالخالق یوسف وصمد منصور لا معاصر اولوب داها چوخ غزل شاعری دیر. اونون دا ترجمه‌ی حالینی و اثرلرینی اله گتیره بیلمه‌دیک. یالنیز خیاما خطابا دئدیگی‌بیر رباعی و بیرده اوچ بیت‌لیریک شعرینی درج ائده بیلیریک :

خیام سنی بیر داها ایسام یئتیرمز
بیر سن کیمی فرزانه و با نام یئتیرمز
یوزلرله عمرلر دوغوزورمام طبیعت
شاعر یئتیره‌ر، سن کیمی خیام یئتیرمز

.....

بزم ایچره شمع روی جانانه بیرطرفده
من بیرطرفده یانانام، پروانه بیرطرفده
بیریاندا حسن لیلی، بیریاندا آه مجنون
زنجیر بیرطرفده، دیوانه بیرطرفده
مسجد ده خلق یاتمیش واعظ نصیحت ایله‌ر
افسرده بیرطرفده، افسانه بیرطرفده

عبدالخالق یوسف ـ علی آقا واحدین استادی اولوب ائوینده‌شعر مجلسی دایر اولورموش و عبدالخالق جنتی، مشهدی آذر، آقا داداش منیری و صمد منصور کیمی غزل استادلاری اورادا توپلانیرمیشلار.واحد ده گنجلیگیندە بو شعر مجلسینه دوام ائدیب و واحد لقبینی ده بو مجلس ده عبدالخالق یوسف دن آلمیشدیر. مع‌الاسف بو استاد شاعرین‌ده ترجمه‌ی حال و اثرلری الیمیزه چاتمامیشدیر. بورادا الیمیزه گئچن یالنیز بیر بیتینی درج ائدیریک :

یوسف جهاندا گئتدی اوخو عشقین رساله‌سین
حل اولدو کل مسئله‌لر بو رساله‌ده

ائوگرندیگیمیزه گؤره بو کیمی شاعرلرین کئچمیشده‌کی حادثه‌لردن قالان اثرلری لنینگراد منبعلرینده موجود دیر. امید و انتظاریمیز بودیرکی آذربایجان معارف و ادبیات خادملری بونلارین نشری ایچون تشبث و اقدام ائتسینلر.

ادبیات شناسلیق ـ ایگیرمینجی عصرین بیرینجی ربعینده آذربا ـ یجان ادبیاتی تاریخینه عائد ماراق و علاقه‌نین ظهورو و بیر نئچه مؤلفین بو باره‌ده اثرلر یازدیغی قید ائدیلمیشدیر. بونلاردان با ـ شدا فریدون بیگ کؤچرلی اولماق اوزره اسماعیل حکمت ،سلمان‌ممتاز و قیمتلی تورک عالمی فوآد کؤپرولودن آدآپارماق لازیمدیر.

اسماعیل حکمت ـ اصلا تورکیه‌لی اولوب باکی‌دا یاشامیش و آذر ـ بایجان ادبیاتی تاریخی آدیله چیخاردیغی ایکی جلد اثرینده ـــ ۱۸ اینجی عصره قدر اولان آذری شاعرلریندن بحث ائتمیشدیر. کتابی۱۹۲۸ ده باکی دا چاپ اولموشدور.

سلمان ممتاز ـ ین آذربایجان ادبیاتی تاریخی ۲۷ ـ ۱۹۲۵ ده باکی دا نشر ائدیلمیش دیر.

فواد کؤپرولو ـ بؤیوک تورک عالمی اولوب تورکیه‌ده ایلکدفعه اولاراق آذربایجان ادبیاتینی تانیتمیش و اسلام آنسیکلوپدیسینده‌ده آذربایجان ادبیاتی تاریخینی یازمیشدیر.

فریدون بیگ کؤچرلی ـ آذربایجان ادبیاتی تاریخینه عائد ان مهم اثری فریدون کؤچرلی حاضرلامیش و اونون ایللر بویی چالیشما ـ لاری‌نین محصولو اولان اثری ایکی جلددە ((آذربایجان ادبیاتی‌تاریخی ماتریال لاری)) آدیله ۱۹۲۵ ده باکی‌دا نشر ائدیلمیشدیر.

فریدون بیگ احمد بیگ اوغلو کؤچرلی ۱۸۶۳ ده سوشا دا آنادان اولموشدور. ایلک تحصیلینی آذری مکتبینده آلمیش، صونرا روس مکتب ینه گیرمیش و مکتبی بیتیردیکدن صونرا بیر مدت معلملیک ائتمیش ـ دیر. فریدون بیگ داها طلبه ایکن ادبیاتله ماراقلانمیش و اؤزخلقی نین ادبیاتیله یاناشی روس کلاسیکلرینی ده اوخوموش و روس و آذری غزتلرینده ادبی مقاله‌لر یازماغا باشلامیشدیر.

فریدون بیگ ۱۹۰۳ ده روسجا ((آذربایجان تاتارلاری‌نین ادبیا ـ تی[1])) اثرینی چیخارماقلا روس اوخوجولاری‌نین آذری ادبیاتینا مارا ـ قلارینی جلب ائتمیشدیر. بو اثرده ملا پناه واقف‌دن بویانا اولان شاعر و یازیچیلاردان بحث ائدیلمیشدیر.

فریدون کؤچرلی عین زاماندا مختلف یرلرده یاشایان آذری آید ـ ینلاریله (ضیالیلار) مکتوبلاشیر و اونلارین توجه و دقتینی گونون موضوعلارینا جلب ائدیر و خلقین خیرینه قلم چالماغا سوق ائدیردی.

۱ـ اکتبر انقلابیندان قاباخ روسلار آذری‌لره‌ده اوبیر تورکلر کیمی تاتار خطاب ائده‌ردیلر.

بؤیوک رومانتیک شاعر ع. صحت اونا یازدیغی بیر شعرینده بو حقیقتی بئله عکس ائتدیریر:

یازمیسان تازه نه شیلر ؟ دییه سوردون منـــدن
روحومون تارینا مضراب زن اولدون قـــــارداش
صابر ایله بئـــله مکتوبـی چوخ آلدیق سنـــدن
هر نه یازدیقسا اونا بانی سن اولدون قـاردداش
بیـــر زامان نـاصح و طـراح ایله صابر ، بنـده
یاشاییردیق هامیمیز غفلت ایـــله فخـــرنـــده
بو پریشان یوخودان سن بیـــزی بیـــدار ائتـدیـن
دوغرو، دوز یولدا چالیشماقلیقا وادار ائتدین

هله طلبه لیک ایللرینده فریدون کؤچرلی ادبی ماتریال لاریتوپلاماق، کلاسیکلرین ترجمه حالی و اثرلری حقینده معلومات وئرمـک، بئله لیکله ده ادبیات مجموعه لری دوزه لتمک فکرینه دوشموشدی. بـــو مقصدله معاصر شاعر و ادیبلرله ، طلبه و معلملرله و بوتـــون آذری آیدینلاریله یازیشیر ، آرشیولردن، شخصی کتابخانالاردان ماتریـــال توپلاییردی.

۱۹۰۴ ده ((شرق روس)) دا چاپ ائتدیگی بیر اثرینده یازیردی: ((بیر ملتین ادبیاتی دئمه ک اولارکی اونون معیشتی‌نین آئینه‌سیدیر. هر بیر ملتین دولانا جاغینی، اوضاع معیشتینی، درجه ترقی‌سینی،قدرت و جلالینی اونون ادبیاتیندان بیلمه ک اولار)). اونون اوزون ایللر بویو آغیر زحمت صرف ائدیب کلاسیک ادبیات نمونه لرینی توپلاماسی بو اصیل فکرین و وطنداشلیق ایدئالی‌نین ثمره‌لی نتیجه‌سی ایدی. لکـــن توپلادیغی ماتریال لاری اؤزو کتاب شکلینده چاپ ائتدیره بیلمه‌دی و فعالیتی‌نین جوشغون چاغلاریندا ، ۱۹۲۰ ده وفات ائتدی. البته اونون بؤیوک امکی هدره گئتمه‌دی. توپلادیغی ادبی اثرلر و ترجمه حال لار ۲۶- ۱۹۲۵ ایللرینده ((آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریال لاری)) آدیله چاپ ائدیلدی. کؤچرلی‌نین ادبی ارثی صون دور ده‌گنیش تدقیق اولونموشدور، اونون حقیندا خصوصی مونوگرافی و مقاله‌لر چاپ ائدیلمیش و ۱۹۶۳ ده ((سئچیلمیش اثرلری)) آیریجا کتاب شکلینده نشر اولونموشدور..

فریدون کؤچرلی ایری حجملی اثرلردن باشقا ایکی یوزه قـــدر

مقاله نشر ائتمیشدیر. بو اثرلرینده ایسته‌ر کلاسیک ارثه، ایسته‌ر سه معاصرلری‌نین یارادیجیلیغینا معاصرلیک، خلقچیلیک موضعیندن یاناشمیشدیر. رئالیست ادیب و شاعرلریمیزدن م.ف. آخوندوف و ج.ممد قلیزاده‌نین یارادیجیلیغینا اونون مقاله‌لرینده داها گنیش یئر وئریلمیشدیر. فریدون کؤچرلی رئالیست اولمایان و خلق گذرانینی یادا سالمایان و بوتون عمر بویو عینی فورمادا و یالنیز بیر موضوعدان، عشق و محبتدن یازان یازیچیلاری تنقید ائده‌رک اونلاری اصیل صنعت (هنر) یولونا چاغیریردی. ((ادبیاتیمیزا دایر مکتوب)) مقاله‌سینده بئله یازیردی: ((گؤزل نصیحت‌لر، حکمت‌آمیز حکایه‌لر، وطنه محبت، ملته خدمت، تواریخدن شایان وقت احوال و روایت‌لر، دوستلوقدا صداقت، عهده وفا ائتمک و بونلار میثیللی‌ین جوره‌او جا فکرلر و مقدس حس‌لر)) شاعرلری مشغول ائتمسه داها یاخشی اولار. نظرده توتدوغو عالی فکر و مقدس حسلری موافق، خوشا گلن، یئنی و جاذبه‌لی فورمالاردا عکس ائتدیرمگی ده ف. کؤچرلی صنعتکاردان طلب ائدیردی و او زامان ایچون ساتیریک اثرلری داها فایدالی واریغون گؤروردی. ((قارانلیقدا قالانلاریمیز)) ، ((معیشتیمیزه دائر))، ((دنیادا بلا نه‌دن تؤره‌یبر)) و ((حقیقی گؤزللیک و حرکت سیز نصفیمیز)) و سایر مقاله‌لرینده ادبیات‌شناس اولماقدان چوخ بیر اجتماعی خادم کیمی، خلقینی و تورپاغینی سئون بیر وطنداش کیمی چیخیش ائدیردی. حقیقی گؤزللیک مفهوموندان آنلادیغی بوایله‌کی، قیزلاریمیز، قادینلاریمیز اوخویوب سوادلانسین، علم، مدنیت و دنیا حادثه‌لرینده خبردار اولسونلار. سوادلی آنا و مدنی قادین اؤزونه لایق اولاد تربیه ائده‌رکی بودا گله‌جک مدنی خلق و جمعیتی قورار. اونا گؤره اصل گؤزللیک صورتده دگیل، عقل و کمال دا و سیرتده‌دیر.

ف. کؤچرلی‌نین ۱۹۱۳ ده یازدیغی ((آنادیلی)) مقاله‌سی او دؤور ایچون بؤیوک اهمیته مالک ایدی. او قادینا دوستلاریندا توصیه ائدیردی کی ساده و آنلاشیقلی یازسینلار. دیلده علامه‌لیک ائتمک یاراماز، بو اوخوجوایله یازیچی آراسیندا کئچیلمز سد یارادیر. ((آنادیلی ملتین معنوی دیریلیگی دیر، حیاتی‌نین مایاسی منزله سینده دیر، آنانین سودوبدنین مایاسی اولدوغو کیمی، آنانین دیلی ده روحون غذاسی دیر، هرکس اؤز آناسینی و وطنینی سئودیگی کیمی آنا

دیلینی ده سئویر.))

فریدون گؤچرلی اوزون ایللر اوزه‌رینده ایشله‌دیگی ((آذربا-یجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری)) نین ایلک صفحه‌لرینده اؤزاثر ینی تذکره‌لردن فرقلندیریر و بو باره‌ده بئله یازیر:

((لطفعلی بیگین کتابیله بیزیم مجموعه‌نین آراسیندا تفاوت چوخدور. بئله‌کی، مرحوم آذر ((آتشکده))سینده هر بیر شاعرین ترجمه حالینا دایر مختصر احوال یازیب، اثرلریندن آزاجیق و بیر بیرینه مناسبتی اولمایان نمونه‌لر گؤسته‌ریر. اما بیز ممکن اولدوغو قدرده مشهور شعرا و ادبامیزین هم ترجمه حاللارینا و هم آثار قلمیه‌لرینه دایر اطرافلی معلومات وئرمیشیک، مذکور اثرلرین حقیندا اؤز رای و تصوراتیمیزی یازیب توصیف و یا تنقیده لایق اولان مقام نقطه‌لری شرح و بیان ائتمیشیک. هر بیر شاعرین مسلکینی، اسلوب کلامینی و اؤز عصر و زمانی‌نین تقاضاسینجا نه نوع اثرلر وجود گتیردیگینی و اونلارین جماعتیمیزه حسن تاثیرینی، خیر یا ضرر ینی بقدر قوه آچیب گؤسترمیشیک.))

بو کتابینی آذربایجان شاعرلرینین بابا سی صایدیغی محمد فضولی‌ایله باشلامیش، صونرا قدیم و قدرتلی سؤز استادلاری، خاقانی، نظامی، فلکی، نسیمی و باشقالاریندان دانیشیر و بیر نوع اؤز سهو-ینی دوزه‌لدیر. بؤیوک شاعر و ادیب‌لرین ترجمه حالینی و یارادیجیلیغینی گنیش شرح وئردیگی حالدا، بعضی‌لری‌نین اثرلرینه اوستون یئر وئریر و نتیجه چیخارماغی تحلیل، تنقید و تقدیر ائتمه‌گی اوخوجونون اختیارینا بوراخیر.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری ایکی جلددن (دؤرد حصه) عبارتدیر. بورادا تورک، فارس و عرب دیللرینده یازیب یارادمیش ۱۲۰ دن چوخ ادبی شخصیت حقینده معلومات وئریلیرکی، بونلار البته آذربایجان شاعر و ادیبلریدیر.

ادبی تنقید ساحه‌سینده م. ف. آخوندزاده یولونو دوام ائتدیره‌ن و یارادیجیلیق عنعنه‌لریله دموکراتیک ملانصرالدین مکتبی موقعینده اولان ف. کؤچرلی‌نین کتاب و مقاله‌لری بوگون بئله ادبیات شناسلیق ایچون چوخ قیمتلی دیر.

منابع و مراجع: xx عصر آذربایجان ادبیاتی. میرجلال. ف.ج. حسین اوف. معارف نشریاتی باکی ۱۹۶۹.

۲- آذربایجان استقلال مجادله‌سی‌تاریخی.حسین بایقرا .گنجلیک باسیم‌اوی . استانبول ۱۹۷۵

دکترغلامحسین بیگدلی ـ پروفسور

ما را غالی‌ا وحدی‌نین "جا م‌جم" مثنـــویسی

(قسمت ۳)

با خین شا عرفیزیولوژی‌پروسسی نه‌قدرعلمی وطبیعی ترنم ا ئـــــــده بیلمیشدیر :

...انسا ن وجودونون ا صلی،بیگما ن ـ بیتگی وحیوا ندا ن یوغرولموش هما یئمک لردورلودورا ونلاردا ن ا نسـا ن

ا ونلاری یئیه ره‌ک بویوییر هر آ ن

ا وغیدا (غذا)بدنده گئده‌ر هریا نـا

ا یستیده‌ن هضم ا ولوب چئوریلرقا نا

شا عرصونرا دا قا ندا ن نطفه‌نین نئجه‌عمله‌گلمه‌سی،رحم‌ده‌نه‌سا یا ق رشد وا نکشا ف ا ئدیب ا وشا قا چئوریلمه‌پروسسنی چوخ دقیق وعلمی صورتده ا یضاح ا ئده‌ره‌ک قدیم‌شرق فلسفه‌سی‌ا سا سیندا یئددی ا ولدوزودؤردعنصرون بونطفه دن تؤره‌نمیش جنینی نئجه‌بسله‌ییب نشوونما ا ئتدیرمه‌سینه‌ها نکی روللار ـ ینی تصویرو ا یضاح ا ئدیر .قا دین حا ملـه‌لیک ا یللری با ره‌ده‌بئله ملاحظـــه تورودور :

بریـنجی‌آی ا ونا زحل ا ولار یـــا ر ا دب له ،ا رکا نلا خدمتـــده دورا ر

همـا ن ا ودا ریسقا ل ا وشا قلیقدا قا ن شکلینی،رنگینی دگیشه‌ر همـــا ن

بیلیک میدا نیندا آددیم آ تا نلار بوسویا علم‌ده "نطفه" آد قویـــا ر

صونرا دا سیا ره‌لرین هرآی دا بیریسی‌نین جنینین بؤیومه‌سی، قا رشی ـ سیندا نوبتی وظیفه‌لرینی قلمه‌آلیر .مشتری ،زهره ،گونش،آی‌وبا شقا لاری ـ نین جنینه‌نه‌کیمی تا ثیرگؤسته‌رمه‌لرینی ا یضاح ا ئدیر :

یئددی ستا ره‌نین هربیری بئله خدمتده دا یا نیربیرمقصدا ئیله

ا وشا قین حا ملـه‌لیک دؤورونده ،بودوقوزآی عرضینده رحم‌ده‌نئجـــه قرا رتوتما سینی،ها نسی آیدا ن جا نلانیب حرکت ا ئتمه‌سینی ،بوتون آنـــا بطنینده ا ولدوقوزما ن آنا قا نیندا ن غیدا لانما سی وبیرسیرا بوکیمی‌علمی دقیق وما را قلی معلومات وئریر .نهـا یت دوغوم‌پروسسینی تا م‌علمی صورتده ا یضاح ا ئدیر :

...باشینی آشاقی دؤنده رر آز- آز بشله بیرعذابدان اوا ولار خلاص
اثرین بوفصلینده اوحدی انسانین "اشرف مخلوقات" (یارانمیشلار- رین شرفلی سی)ملاحظه سی ایله اوناگؤره راضیلاشیرکی،شاعرین قناعتینه گؤره انسان بوتون حیات ووارلیق قوه لرینین فوقونده دوران، بوتون یارانمیشلاری اؤزونه تابع ائتمک اقتدارینا مالک اولان بیرموجوددور. شاعربؤیوک امتیازا مالک اولان انسانا حدودسیزقیمت وقره رک ، اونو هرشئیدن اول اؤزونو تانیماقا ،اؤزقدرتینی بیلمه گه دعوت ائدیر. بو بؤیوک والهی نعمتین شکرونو یئرینه یئتیرمگه دعوت ائدیر .اونابودرجه یه ،انسانلیق مقامینا لایق اولماقی تاپشیریر ،اؤزقدرت وقیمت لرینی بیلمه ین لرینی دانلاییر :

باغ ای آچیق کتاب تانی اؤزونو
اؤگره ن هئچ اولماسامین دن یوزونو.
حیف اؤز قدرینی بیلمیرسن آنجاق
یوخسا ،سن محتشم کس سن،یاخشی باغ ...
دنیانین سرلاری سیمرغ تک اینان
بدنین قافیندا اولموشدور پنهان
دوز ایکی دنیادان آرتیق هرتوکون
سن ایکی دنیاسان کسیرسیز اؤزون ...
گؤیلر بیرنقاش تک قلم چکنده.
ان گؤزه ل خط لری ایشله تدی سن ده ...
سولار سنین اوچون یوک داشیاندیر
یئل لر قاصدیندیر. سؤز آپاران دیر
سنه آش بیشیریر مطبخ ده اود، باغ
بزه ییر ، سنین چون گونش باغچا - باغ
دنیانین مشکلین سن ائتدین آسان
قوخدو قدرتیندن چؤللرده حیوان
کولونگون آلتیندا ،داش موما دؤنه ر
گؤزونه دمیر ده سو تک گؤرونه ر
سویدون دریسینی پلنگین ، شیرین
قارتاللار، دورنالار اولدو اسیرین

فیلی اوسارلایب ، ائده رسن اسیر
ائرکک شیر بویینونا سالارسان زنجیر
سنین دیر دنیادا گؤرونن نه وار
سالدین باشلارینا اوسا روچیدر
حیوانلار بیتگی لر یئمگین اوچون
یئر آلتدان چیخانلار بزه گین اوچون
عقلین بیر گونش دیر ،روحون آی اینان
علمین نوح گمیسی ،جهل ایسه طوفان

*** *** ***

ائرین ایکینجی فصلی تربیه وی خاراکترداشایر .شاعربورادا اخلاق ، معنوی مسئله لر ،حیات ومعیشت قایدا قانونلاری ودا ورانیش حقینده مترقی فکرلرسویلویوب ،انسان پرورلیکدن ،ظلمه جنایته نفرت دن، سفره چیخماق قایدالاریندان توتموش،قوهوم- قونشوائیله نئجه رفتارائتمه ک ،عائله قورماق، ائو ،کند ،شهرتیکمه ک ،ضیافت تشکیل ائتمه ک ،ایچگی ایچمک قایدالارینا قدر بوفصلده قلمه آلیر .

اوحدی ده بؤیوک نظامی کیمی شعرین صنعتین یوکسک موقعیتنی هئچ وقت ،شاهلارا ،حکمدارلارا یالان مدحیه لزله آلچاتما میشدیر .اوبؤیوک بیر متفکرا ولاراق،اونلاری ظلمدن،غفلتدن،عیشدن،عشرتدن،پوزقون حیات سورمکدن چکیندیرمیش،عدالتلی وانصافلی اولماقاچاغیرمیشدیر .بیرسؤزله شاعربوفصلی اخلاقی وتربیه وی مسئله لره حصرائدیب ،فئودالیسته جمعیتی نین بعضی احکاملارینا ،بدعت وقایداقانونلارینا اعتراض مثنوی فصلین اساس اجتماعی مضمونونوتشکیل ائدیر .

ای اؤلکه تاختیندا اولان حکمران
حاقدان آگاه سانسا ،عدل ائیله داوران
شاهلیق عدالتله اگر اولسا یار
ظلم ایله عداوت اولماز پایدار ...
تختین محکملیگی عدل دیر آنجاق
شاهین دا قدرتی عدلینده دیر باخ !
عادل اولانلارا آه ائتمز اثر
عادلین جانینا یئتیشمز خطر

شاهلیق عدالت‌له اولار پایـــدار
شاهلیق ظلم، کولک له‌چراغ دیرآشکار
عقیـــللی آدا ملار سؤیله‌میش بئله‌ـــه
عدالت اکیز (توام) دیر اوزون عمرله
پادشاه‌تانری‌نین کؤلگه‌سی دیر باخ !
ظلمکاری دگیل ، عادلی آنجـــاق ...
اگر شاه یاتارسا ،فتنه اویانار
یاتمیش پادشاهدا بخت اولماز آشکار...
سنه ملک وثردیلر، باغ الدن ـ الـه
اونو هرغافـله تاپشیرما بئـــله...
گره‌ک شاه عقل ایله یاشاسین اؤزو
قولاقی کیتله‌ده ، دنیـادا گؤزو...
چالیش وارلیقینـــدا تؤکمه ناحاق قان
چونکی ، قورتارمازسان مکافاتیندان
اوحدی عدالتین اوستونلوک لرین سایدیقدان صونرا ظلمون یارا ـ
مازلیقیندان وظلمکارین بدعاقبتیندن سؤزآچیر : *
ظالملـرین اؤی چوخ چکمـز آشکار
رسوایچی شکلده اولار تار و مـــار
یاندیرار اؤینی اوره‌ک آهـــلاری
محو ائده‌ر عملی ظلمـــــکارلاری ...
ظلم اؤزو ظالمین کؤکونو کسه‌ر
آنجاق عدالت دیر بدنه چپـــــر
حدسیز آلچاقلیقدیرقان ایچمه‌ک گرچک (حقیقت)
اؤزوده عاجزین قانینی ایچمه‌ک
کسمه‌ک چون کؤکونو بئله دولتین
مظلومون ناله‌ســی بالتادیر یقین
دول آرواد باغیندان درمه‌میش چیچه‌ک
میوه و اودونو داشایر سرهنـــــگ

---

* ـ شهریاریوخقده‌سؤیلویور : چاره‌یوخ دوران جزالاندیرمیش هرغارتگری

قارانلیق گئجه‌لر ائی اگیره‌ر تک
گوندوزلر قانیله قازانار چؤره‌ک
صونرا دا بو ظلمه دوچار اولار آه !
اؤزون قلینجی اول پیس‌لرین آللاه !
وای بو قان ایچه‌ره‌ک یوخلویانلارا
خلقین گؤزیاشیندان قورخمایانلارا ...
ای شاه ظالم‌لره وئرمه اختیار
شهری تالایب ، کندلری چاپار
ظلمکار حاکم‌لر نه‌یینه گره‌ک
سن عدله آرخالان اونلاردان ال چک
تاخمیش قولاقینا اونلار قلمی
پوسقودا دورموشلار بیر تولکی کیمی
یوخسولو محو ائدیب قلمی ایله
مالینی ، ملکینی کئچیره‌ر اله
قانونون قلیجی سن ده‌سه اگر
سن دارغانی اؤلدور ،اوغرو تئز اؤله‌ر
یول ـ یولاق اوغرویا دئیه دارغالار
اغرونو آسماغین نه فایداسی وار
اوغرو دارغا ائیله شریک سه اؤزو
اوغرونو قورویار دارغانین اؤزو
اوغرونون اوزونه گولسه دارغالار
اونلار تئز اؤزلرین ائولره سالار ،..
شاهین قلینجی دیر شهره حصار
فتنه آزارینا درمان ـ اؤلوم ـ دار

اوحدی صونرا کندلی لرین دؤزولمه‌ز ، آجی ناجاقلی‌حیاتینا فکیر وئریب ، اونلارین وار ـ یوخلارینی اللریندن آلانلاری قامچیلاییر :

سئه‌بو اؤلکه‌نی وئرمیشلر آباد
اونو بو قایداایلا ائیلمه برباد
تورپاقین اوزونو دیده‌ن دن بری
سؤیله نه بسله‌دین تیکان دان غیری ...

هامی بالتا کیمی یونور دورمادان
قالماز بو مشهده هئچ آقاج آمان
کندلی ایکی آیدا اتیئیر بیر یول
گونده تویوق یئیر ـ حکمدار بول ـ بول
کندلی‌نین اللری دونموشدور گونه
آقا ال اوزادیب سؤیله‌ر وئر گینه
چؤره‌ک یئیه‌جکسن بئله نه قدر
اوچات ـ اوچات اللره ائیله بیر نظر
چوخ آجی اولسادا دئمه‌ک حق سؤزو
حقی گیزلتمه‌ک ده پیس ایشدیر ، دوزو

شاعر جنایتکارفئودآل مامورلاری‌نین ایچ ـ اوزونو آچیب گؤستر ـ مکده اونلارین ماهیتینی افشا ورسوا ائتمکده نه‌قدر شهامت و جسارت گؤسترمیشدیر .اوحدی نین بوکیمی شعرلرینده‌ن داهی نظامی‌نین " سرلر خزینه‌سی " پوشکین " قاری وسلطان سنجر " حکایه‌سی عطری استشمام اولونور .

اوحدی نین " جام‌جم " ده‌کی شعرلری معنا ومضمون جهتدن اولدوقجا رنگین و زنگین (غنی) دیر ـ فورماجا ایسه ییغجام وساده‌دیر . شاعرآز سؤزله چوخ معنا وئرمگین اوستادی دیر .

مرکب و رنگارنگ انسان حیاتی‌نین هرطرفینه‌نظرسالان ،اونون هر بیر بوجاقینی ایشیقلاندیران شاعرسئوگی ومحبت باره‌ده ، ائوله‌نیب تؤرتمه‌ک حقینده ده نه قدر طبیعی، دوغما و بوگونون طلب‌لری ائیله ده سس‌له‌شن ملاحظه‌لر یوروتموشدور .

باشدان گؤزه‌ل لیگه عاشیق دیر انسان
وطن ، منزل سئویر ، او دور هر زمان
منزلین ، وطنین اولاندا ، گرچک
قایقی سیز ، قادین سیز اولماز گئچینمه‌ک
ائوله‌نمه‌ک ایسته‌سن ناچار قالارساق
باکره بیر قیزلا حیات‌قور آنجاق
اصیل لی، نسب‌لی ائیله ،بیر قیز آل
آنجاق سنی گؤروب سئوسین اومارال

یاشامیش اولارسا غیری ایله ،البت
چتیندیر باغلاسین سنه محبت...
واری دا ، حسنو دا اولارسا اگر
بئله خوشبختلیک آز اله دوشه‌ر
قادینلار اساس شئی حیا ،عصمت دیر
بونلار قادین اوچون بؤیوک ثروت دیر
ائله‌کی ائوله‌ندین اوخشا عزیزله
هر یئرده باشینی سن اوجا ائیله
قاپیدان گیره‌نده وئر اونا سلام
اوقاپیدان گیرسه گؤسته‌ر احترام
چالیش اوره‌گینی آلاسان اله
خلوتده یاخینلاش ، ظارافات ائله
چالیش یاخشی اولسون پالتاری دؤنو
جماعات ایچینده عزیزله اونو
اولادین تربیه مسئله‌سینه‌گؤره‌نه‌گؤره‌ل دقت یتیرمیشدیر
ای آتا بیر اوتان اؤز اولادیندان
پیسی روا گؤرمه اونا هئچ زامان
اولادا پیس دئییب سؤیمه دنیادا
اوندا سؤیوش سؤوه‌ن اولاجاق او دا
آبیر ـ حیا گؤزله سؤز دانیشاندا
او دا حیا ائده‌ر ، اوتانار اوندا
نازلا بؤیومه‌سین قوی چوخ دا اولاد
اونو ایش‌ده‌ن ـ گوجده‌ن ائلمه آزاد
صونرا چتینلیگه دوشرسه اگر
او محنت ، بدبختلیک اونو محو ائده‌ر
ایش اؤگره‌ت‌کی، سنه بنده‌لیک ائتسین
چالیش باش‌آشاقی ایشینه گئتسین .

عمومیتله اوحدی اثرین ایکینجی فصلینده بیرسیرا مرکب مسئله‌لردن بحث ائدیر وچوخلوفایدالی گؤسته‌ریش‌وئریر ،مثلا" انسانلاری ایچگی ایچمکدن ودیگرنشاءله‌ندیریجی شئیلردن ایلک نوبه‌ده چکیندیریز .

مئی ایچیب عقلینی/ گل وئرمه یئله
اؤزونو اؤزگه یه تاپشیرما یئله
بوراخ هوش سیزلیقی هوش ایله اول یار
ایچمه بو شرابی سن ای هوشیار
مئی ایچسن گلزارین اوجاق خانادیر
بنگ (آناشا) چکسن بیر اوزون قبرستانادیر
داغارجیقدا بنگی ، تولوقدا مئیی
عقلین وار دیندیرمه بو ایکی شئیی
گل او، داغارجیقی ، تولوقو همن
ایکیلی دونوزا وئر موردار ایتمه سن
آل شراب وارینی الیندن آلار
یاشیل بنگ کلیمه بوکوب یئرقالار
سارالار یاناقلار، قارالار اورهک
کیشی سن بو آل دان ،یاشیلدان ال چک ...
عقلینی باشیندان مئی آلار گئرچک (حقیقت)
بیر دیشی گئچینی سانارسان ملک
دنیادا نه قدر گولونج حال وار باخ !
بو ایکی دللادان تؤره نمیش آنجاق

ایچمه گه مجبورا ولدوقدا ایسه هئچ اولمالی نئجه ایچمک ،نه مقدار ایچمک ومجلس ده اؤزونو نئجه آپارماق قایدالارینی سؤیلویور :

اگر ناچار قالیب شراب ایچسن سن
چالیش چوخ اولماسین یولداشین دؤرددن
بیر زیرک خدمتچی ، گؤزهل بیر همدم
مطرب خوش آوازلی ،ساقی خوش گؤرکم
نه قدر مئی، نقول ،قیزیل ـ گوموش وار
قویما آیاقینی اثوینده کنار
اؤزگه نین اثوین ده مئی ایچن زمان
سویوق ، لوقا اولما دوستلارا بیرآن
دوستون معشوقونا تیکمه گؤزونو
بؤیوگه حرمتله آپار اؤزونو

نوقولو آز یئی کی، اولارسان خمار
آرتیق سؤز دانیشما ، باشین آغریبار
هر دئیله‌ن سؤزه چیخما اؤزونده‌ن
اؤتن بولبول اولما ،مجلسده گلسن !
آز ایچ ایکی قدح ، هم ایچن زمان
صونرا چیگین لره یوک اولمایاسان
ایچگیه یئمه‌گی قاتسان سن اینان
قانینی سفره‌یه توکموش اولارسان
شراب غم آپارار دئمه بو قدر
هر شئیی آپارار بونا ائت نظر
مئی ائله ایچ کی ، اولماسین حرام
ائو آیاغ یولونا دؤنمه‌سین تمام
مست ائده‌ن هربیر شئی حرام‌دیر بلی
ایسته‌ر یئمه‌لی دیر ،ایسته‌ر ایچمه‌لی

اؤز دوورونه‌عایدبئله‌بیرحیاتی وآکتوآل مسئله‌تاپماق اولماز گی اوحدی اونون حقینده فکرسویلمه‌سین .شاعرکندلرین،شهرلرین تیکینتی‌سیندن باشلامیش، بنالارین سویا ،مئشه‌یه ،یولا ودیگرمنبع ومرکزلره‌یاخین اولماسینا قدربوتون ساحه‌لره‌عایدفایدالی مصلحت لروفریب عملی یوللار گؤسته‌رمیشدیر .او یاخشی متخصص‌لرین ،باجاراقلی اوستالارین، ساقلام وچالیشقان فعله‌لرین قدرتیندن یارارلی استفاده ائتمک ،ایشلری‌دوزگون قوروب باشاچاتدیرماق مسئله‌لرینی ده گؤزدن قاچیرما میشدیر .

اوحدی حقیقی عالم‌لرحقینده‌یوکسک وماراقلی فکرلرسؤیله‌مک لیاناشی،عالم‌نما ،یالانچی روحانیلری،ریاکاردین باشچیلارینی، رشوتخور محکمه‌قاضی لرینی ده افشاائدیر . اونلاری عدالتسیزخلقین مالینا ، ناموسونا ،گؤزتیکن ،زحمتکش وساده‌کندلی‌لرین حقوقلارینا قصدوتجاوز ائدن یاراماز لار آدلاندیریب اونلاری تنقیدآتشینه‌توتور .لوقالیق،شهرت پرستلیک وجاه‌طلب لیک ویالتاقلیقلاتقبیح‌له‌ندیریر .

گئتمه عالم سن سه امیره قوناق
بونه‌عالم‌لیک دیر؟ اول گئتمه آنجاق
علمی گل ائله‌مه مال، منصب تورو
طاماح قویوسوندان اؤزونو قورو

شاعردینی محکمه‌لرین اعتبارسیزاولدوقونو ،قاضی وحاکم‌لرین نا ـ لایق ،فریلداق ورشوتخورا ولدوقلارینی جسارتله‌سؤیلویور :

چالیش محکمه‌یه سن باغلاما بئل
فریلداق ایشلره راضی اولما گل ...
آمان بو چرکابلار الیندن آمان
حیله‌دیر، ریادیر، تذویردیر اینسان
یانینا پول تاپار رشوت گتیره‌ن
اون الده ائله‌یر، اونا بئش وئره‌ن
توپو آپارارسان قیزیل وئرسن سن
الی بوش قالارسان ،بیرشئی وئرمه‌سن

اوحدی " جامجم "اثری‌نین اوچونجوفصلینی آخرت مسئله‌لرینه‌حصر ائتمیشدیر .بورادا دینی واللهی مسئله‌لرطریقت قایدا قانونلاری خصوصی یئرتوتور .شاعربوفصل ده بیرچوخ مذهبی،جدی‌مسئله‌لره‌اشاره‌ائدیب و معنویات خاراکترلی بیرسیرا فکروملاحظه‌لرسؤیله‌میشدیرکی،بوحقده‌آیریجا مقاله‌نظرده‌توتولموشدور

*** *** ***

" جامجم " اثری اساس اعتباری ایله‌دداکتیک ـ تربیه‌وی خاراکتر داشایر .شاعراثربویوجسارت وشهامتله ،قورخماز دان،چکینمزدن یاشادیغی دؤورون نقصانلارینی دوزه‌لتمگه ،گله‌جگ انسانلارین حیاتی‌ودا ورانیشی اوچون بیرسیرا فکروحیاتی دستورلارسؤیله‌مگه ،اونلارین اخلاق ومعنویاتی نی‌یوکسلتمه‌گه چالیشمیشدیر .شاعربوتون بشریتی قارداشلیقا ،صلح وصفایه وصداقته‌دعوت ائتمیشدیر .بومقصده‌چاتماق اوچون ده‌اساسی شرطی علمه بیله‌له‌نمک وزحمت سئومک ایله‌علاقه‌له‌ندیرمیشدیر .

" جامجم " اثرین ده قویولان مسئله‌لر، افاده اولونان فکرلر ، عین زماندا ۱۷x ـ ۱۱۱x عصرلرده حکم‌سوره‌ن اجتماعی فکرین تاریخینی اؤگره‌نمک اوچون ده اولدوقجا اهمیتلی دیر .

باکی ۱۹۷۰/۹/۲۰ ـ غ . بیگدلی

گنجعلی صباحی

ادبیاتین اجتماعی حیاتدا تاثیری

یازیلمیش ادبی اثرلرین اجتماعی حیاتدا نه قدر مهم رول اویناد ـ یغینی بیلمک ایچون، بیزا ول ادبیات نه اولدوغونو بیلمه لیک. ایندیه قدر، ادبیات نه دیر؟ سئوالینا بیرچوخ تعریفلر وئریلمیشدیر. مثلا": "ادبیات حیاتین گؤزگوسودور."، " ادبیات سؤزصنعتدیر."، " ادبیات حیاتی اوبرا زلارلا (استعاره، صورت، شکل، سیما و ادبی، بدیعی اثرلرده یارادیلان تیپلر) عکس ائتدیره ن بیرصنعتدیر."، " ادبیات صنفی مبارزه نین کسکین بیر آلتی دیر." وسایره..... بوکیمی باشقا تعریفلرده وئریلمیشدیر. آنجاق بوتعریفلرین هئچبیری تکلیکده ادبیاتین ماهیتنی وخدمتینی یئتیره بیلمه ییر. چونکی، آیریلیقدا بوتعریفلرین هربیری ادبیاتین آنجاق بیر خصوصیتینی ویا خود، بیرجهتینی گؤسته ره بیلیر. یازیچی ویا خودشاعر یازدیغی ادبی اثرینده حیاتی بیرگؤزگوکیمی عکس ائتدیرمک، نه ده بدیعی هیجانلارا ویا تماقلاقا لمیر. او، حیاتدا باش وئرمیش حادثه لری، اجتماعی مناسبتلری، خلق عادت وعنعنه لرینی، دویغو، حس، هیجانلارینی ومبارزه لرینی بدیعی اوبرازلارلا قلمه گتیرمگله، اوخوجویا حیاتین یئنیش ـ یوخوشلارینی، مثبت ومنفی جهتلرینی گؤسته رير. ظلم ـ ستمه، حقسیزلیگه قارشی مبارزه یه سوق ائدیر. دئمک، ادبیات ریاضیات، هندسه و باشقا علملر کیمی، قطعی بیرتعریف وئرمک اولماز.

بیلدیگیمیز کیمی، ادبیاتین مختلف ژانرلاری (ادبی نوعلری) وار دیر. (رومان، درام، تورقیا، پوئما، داستان، حکایه و الی .....) یازیچی ویا خودشاعرهرهانسی ژانردا یازسا، یازدیغی صنعت اثری ائله کسرلی اولمالی ـ دیرکی، اوخوجونوتحت تاثیره آلابیلسین. اونون قلبینه، شعورونا یولتاپسین آیدین اولماق ایچون، بیزآذربایجانین بؤیوک یازیچی ودراماتوقوجلیل محمدقلی زاده نین، "آنامین کتابی" آدلی کومدیاسینی (گولدوره ن صحنه اثرینی) یاداسالاق:

یازیچی ایگیرمینجی عصرین اوللرینده شمالی آذربایجاندا باش وئرمیش حادثه لردن الهام آلاراق بوگؤزه ل، اولمز اثری یاراتمیشدیر. معلوم اولدوغوکیمی، اوکتیابرانقلابینا قدرشمالی آذربایجان چار روسیه سی نین

بیر مستملکه سی حالینداایدی. اؤلکه نین نفتینه ،معدنی اوجاقلارینا ، طبیعی ثروتلرینه ،آغزی سولانانلاردا چوخ ایدی. بوندان باشقا ،آذربایجان آوروپا ایله آسیا ،قارادنیز ایله خزر دنیزی آراسیندا بیرکئچیدیول آیریمی کیمی،شرقدن ـ غربه ،شمالا وغربدن ـ شرقه ،جنوبا گئتمک ایسته ین مسافرلرین دوشه رگه سی حالینداایدی .ائله بونا گؤره ده ،ایگیرمینجی عصرین اوللرینده امپریالیستلر آراسیندا بوحیاتی وزنگین اؤلکه یه صاحب اولماق ایچون کسکین مبارزه گئدیردی. جلیل محمدقلی‌زاده بومبارزه لرین ماهیتینی" آنامین کتابی" اثرینده ،قارداشلارین اختلاف وچکیشمه سی یولو ایله افشاائدیر .یئنی وجوده گلن انقلابی ومبارزنسلین نماینده سی کیمی آناواونون قیزی گل بهاری اونلارین قارشیسینا چیخاردیر .

بیرآتا ،بیرآنانین اولادی اولان اوچ قارداشلاردان:رستم‌بیگ پتروبورغدا ،میرزا محمدعلی نجفده ،صمدواحدایسه تورکیه ده تحصیل آلیب اؤز " وطن وملیتینه خدمت ایچون "گئری قایدیرلار .آنجاق مختلف عقیده لر ایله ،بودوغما ،لکن اجنبی ایده آلاری ایله آشیلانمیش قارداشلارهربیری اؤزنظرینی.اوبیرینه قبول ائتدیرمگه چالیشیر .بیری روس،بیری عثمانلی اوبیری ده غلیظ عرب تئرمنلری(واژه لری)ایله بحث ائده رک حقلی‌اولدوغونو اوبیرینه ثبوت ائتمه یه جان آتیر .هربیری آذربایجان خلقی‌نین نجاتیولونو اؤزوایله گتیرمیش اولدوغو کتابلارینداآختاریر .هرگون آرالارینداگئده ن اوزون ـ اوزادی بحثلرضدیته چئوریلیر .آلتمیش یاشلی قوجاآنالاری‌زهرابانوخانم(البته یازیچی آنانی وطنی تمثیل ائده ن بیراوبرازکیمی وئرمیشدیر .)اوغلانلاری آراسیندا گئده ن بواختلافدان عذاب چکیر .

رستم‌بیگ اوبیری قارداشلارینا نسبته"بیرآز روشنفکروحقیقتی درک ائدندیر .او ،آناسی‌نین نارahtلیغینی گؤروب دئیر :

"ـ آناجان ،باخ‌من سنی لاپ چوخ یاخشی باشاسالیم .نه قدرکی،من بوکتابلارا اعتقادائله یرم ز اؤز کتابلارینا طرف الینی توتور) محمدعلی ده بوکتابلارا (میرزا محمدعلی‌نین طرفینه الینی توتور)وصمدده بوکتابلارا (صمدواحده طرف الینی اوزادیر .)اعتقادائله یریک ،دخی‌بیز نه ته هر... مهربان یولاگئده بیله ریک ؟"دئیه ،ضددیتین ایچ اوزونو آچیر .

قارداشلارین سیاسی فعالیته مشغول اولوب ، کندلیلروکسبه لرآرا ـ سیندا " حریت "اساسلارینداً بیانیه لرمنتشرائدیب یایماقلاری باره ده چار

مامورلاری‌نین قولاغینا خبرلرچاتیر .مامورلارائوی محاصره ائدیرلر .آختاریش ائتدیکده ،قارداشلارین "لغت" ،"علم ه نجوم" و" شعر" کتابلارینی باشقا آیری بیرشئی تاپمادیقلارینی دان ،عذرخواهلیقلا اوردان چیخیرلار قورخولوآختاریشین بئله‌خوش نتیجه ایله‌بیتمه‌سی ها میدان آرتیق رستم بیگی سئویندیریر .(آخی‌چارمامورلارینا باغلیلیغی داوارایدی .) او ، آجی قهقهه ایله :

ـ " هله ایندییه‌کیمی خلق بیرشئی باشادوشموردو .ایندییه‌کیمی خلق دئیردی مرحبا عبدالعظیمین اوغلانلارینا .ماشاالله ...بیری پتربروغدا علم‌تحصیل ائدیب ،بیری استانبولدا ،بیری ده نجف‌الاشرفده .اوچی ده ماشاالله ،اوخویوب عالم‌اولوب .امابوندان صونرا آغیزلاردا سؤیله‌نه‌جک کی،همان اوچ عالمین بیری(میرزا محمدعلی یه‌اشاره‌ائدیر .)خسوف‌کسوف دعاسی یازیر .بیری(صمدواحده‌باخیر)مفاعلن ـ فاعلاتن، بیری ده (اؤزینه باخیر) والله ،اؤزوم‌ده بیلمیرم ،هئچ باشادوشموره‌م‌کی ، من نه چی یم (قاه ـ قاه‌لا گولور .)

واقعیتده بو اوچ قارداشلارایگیرمینجی عصرین اوللرینده گئدن سیاسی چکیشمه‌لرده "حریت" ، " معارف" ،مدنیتدن دم‌ووران،اما خلق کوتله‌سی ایله‌هئچ‌بیرارابطه‌سی اولمویان،آذربایجانلیلارآدیندان دا ـ نشیب یاخایبرتان،حقیقتده‌ایسه ،آذربایجانی امپریالیستلره ساتان، خلقین اساره‌تینی ابدی‌له‌شدیرمگه‌چالیشان ،وطنه‌ـ آناتورپاغا خائن چیخان ضیالیلارنماینده‌سیندن باشقاآیری آدامیلاردگیل ایدی . بو جور اجنبی تاثرلرینه‌قاپیلمیش قارداشلارین قارشیسیندا ،یازیچی‌آناوانون ناموسلوقیزی گل بهاری قویور .گل بهارآیلمیش ،مبارز بیروطنپرست کیمی جلوه‌لنیر .او ،اوزون ـ اوزادی مبارزه‌دن صونرا ،آناسینا (واقعیت ده ،خلقینه) آرخالانارق، قارداشلارین درده‌دگمه‌ین ،نفاق دوغورانمضر کتابلارینی یاندیریر .آنانین حیات‌کتابینا اساسلانیر .(آنانین کتابی اجتماعی،ساده‌خلق حیاتیندان بحث ائده‌ن بیرکتابدیر .) کتابدان بیر پارچا اوخوماقلا :

بیز چوبانیق ، داغدی ، داشدی یئریمیز ،
درس‌آلمایب‌حقدی کی ، هئچ بیریمیز .
آما ذوقی صفالیدیر چوبانلار ،
قاردا شلیقدا ، وفالیدیر چوبانلار .

خلق آراسیندا کی صمیمیت ،صفا ،وفا وپاک لیغی اونلارین اوزونه چکه ره ک ،اونلاری دوغرویولا ،وحدته چاغیریر .بئله لیک له بیزگؤروروک کی، بوصحنه اثری بیرگؤزگو (آینه) کیمی حیاتی اؤزونده منعکس ائتدیردیگی کیمی،تماشاچیلاردا شدتلی هیجان واستهزالی آجی گولوشلرده دوغورور . بوخصوصیتلری ایله برابر ،یازیچی اؤزمحیطینده دوام ائده ن سیاسی مبارزه لری بدیعی فورمالاردا قلمه گتیریر .دردلری آچیر ،مبارزه یوللارینی نشان وئریر .اجنبیلره آرخالانلاری بیرساتغین کیمی تانیتدیرماغا ،اؤلریخان پارچالانماقدان (نفاقدان)اوزاقلاشماغا دعوت ائدیر .آزادلیق واستقلالیتی بیرلیکده ،وحدتده گؤرور .انقلابی دموکراتیک ادبی بیراثردن ده گؤزله نیلن بودور .

داها دا آیدین اولماق ایچون،بیزآذربایجان خلقی‌نین افتخاری‌اولان بؤیوک سؤزصنعتکاری " صمدوورغون نون " آیگون " آدلی پوئماسینی گؤتوره‌ک . البته پوئماداکی یوکسک یارادیجیلیق وشعریتی دویماق ایچون فقط اثرین اؤزونو اوخوماق لازیمدیر .بیزبوردا اوخوجولاری پوئمانین قیساجا مضمونی ویورودولن انسانلیق مناسبتلری ایله تانیش ائتمه یه چالیشاجایق .

امیرخان کندتصرفات دانشکده سینده ،آیگون ایسه ،کنسرواتوریادا (هنرستان عالیده) تحصیله مشغول ایکن تانیش اولورلار .بوتانیشلیق گئت گئده بیرسئوگییه چئوریلیر .امیرخان دانشکده نی قورتاران کیمی‌آیگونو آلیر .اؤزونه‌حیات یولداشی ائدیر .امیرخان آغرانوم (مهندس کشاورزی) آدی‌ایله مغانا ایشه‌تعیین اولونور .آیگون هله‌تحصیلینی قورتارمادیغی‌ندان ،ایکی یول آیریجیندا قالیر .باغلی اولدوغوهنردنیاسیندان یوخسا اوره‌گینی اودوزدوغوامیرخاندان ،هانسیندان ال چکسین ؟...نهایت ، سئوگی،محبت غالب گلیر .بیرده‌گنج،حیات یولداشینی تک ـ تنها بوراخماغیدا انصافدن اوزاق گؤرور .بؤیله‌لیک له ،تحصیلیندن ال اوزوب امیر خانلا موغانا گئدیر .کندمحیطی اونا خوش گلیر .امیرخانین قایغی،محبتی اوره‌گینی قیزدیریر .حیات اوزونه‌گولمه‌یه باشلایر .بای وپایی‌زگونلری اؤتور .قیش قاپینی آلیر .امیرخان ایشینده‌سویوقلوق نشان وئریر ،زحمتقاتلاشماقدان ارینیر .سالمیش اولدوغوباغین جوان آغاجلارینی موغان قیشی‌نین سویوق وشاختاسیندان قورویابیلمیر .آغاجلارتلف اولور .مدیریت

طرفیندن انتقادا معروض قالدیقدا ،یئرسیزغروروخودخواهلیغیندان،تحمل
ائده بیلمه یب ،استعفا وئریر .اؤزایش وضعتندن ال چکه ره ک ،باکویا
قایدیر .بورادا پول چیخارتماغی اؤزونه هدف قرارواوئره رک ،مختلف ایشلر
ایله مشغول اولور .بوگونلرده بیرقیزلاریدا اولور .آدینیقویورلار "اولکر"
بونا باخمایاراق ،امیرخانین اخلاقی گئتدیکجه پوزولور .گونونوکئف
مجلسلرینده سرخوشلوق،هرجاییلیک له گئچیرمه یه ،گئجه لری مست بیرحالدا
اؤیه گلمه یه باشلایر .آیگون هرنارahatlیغادؤزه رک ،اونو دوشموش کتا
باتداقلیغیندان قورتارماغاچالیشسادا ،نتیجه آلابیلمیر .سایوس اولدو-
غوندان،اؤزونه وکؤرپه اولکربنه نجات وئرمک ایچون،اؤزتحصیلینی دوام
ائتدیرمک فکرینه دوشور .آنجاق،خودخواه وقیسقانج امیرخان اجازه وئر -
میر .بیرگون آیگون اصرارائتدیکده امیرخان :

گئتسن بیردفعه لیک گئده سن گره ک ،

منیم بوقرا ریم دگیشمییه جک !

دئیه ،وئردیگی قطعی جواب آیگونوسارسیدیر .آخی او ،هیچ وقت بئله اوره ک
سیندیران،گوبود بیرجوابی اوندان گؤزله میردی ... غصه دن خسته له نیر .
بیرآی تمام مریضخانادا یاتیر .بومدتده جوربه جورقارافکرلراونون بئی -
نینده جولانا گلیر .نهایت اؤزتصمیمینی توتور .حالی دوزه لن کیمی ،
اولکریده گؤتوروب همیشه لیک اولاراق ،امیرخاندان آیریلیر .

یاخشی سابقه سی اولدوغوایچون،آسانلیقلاکنسرواتوریا یا داخل اولا-
بیلیر .ایللرسرعتله اؤتور .آیگون کنسرواتوریانی موفقیتله قورتاریر .
بیربسته کار کیمی فعالیته باشلایر .گؤردویو فوقالاده ایشلری ایچون
اونا قیزیل نشان عطا اولونور .بومناسبتله قورولموش دویونده (مجلسده)
موسیقی خادملری،خواننده لرومختلف شخصیتلراشتراک ائدیرلر .آگونون
اؤزایشینده کی صداقت ولیاقتی روزنامه لرده یازیلدیغیندان،امیرخان دا
بیردسته گل ایله اونوتبریکه گلیر .اؤزبختینه اؤزودسآتا یئیدان،دار-
یلیر .مجلسده قالابیلمیر .گولوآیاق اوسته آیگونه تقدیم ائدیب قایداندا ،
اولکرآتاسینی گؤرور .هیجانلا"آتا ،آتا !!" دئیه ،چاغیرسادا ،امیرخان
دایانابیلمه یب گئدیر .او ،بوتون گئجه نی سحره قدریاتابیلمه یر .آیگو-
نون آزبیرمدتده یوکسلدیگینی،اجتماع ایچون فایدالیبیرانسان اولدو-
غونوگؤرورکن،اؤز بی عرضه لیگینه آجییر :

" منسه دالا قالديم، هامیدان دالا !
غیرتیم اولمادی بیر قادین قدر .
اؤلوم ده یوخدور کی، جانیمی آلا ،
منیم ده‌آدیما کیشی دئیرلر ." دئیه ،اؤزونودانلایر .

اوبیری طرفدن،دویونده (مجلسده) ائلیار آدلی بیرخوانندهآیگونه وورولور .اوخودوغوماهنیلاریندا ،اؤزعشقینی یئتیریر .او ،اوستو اؤرتولو اشاره‌لرایله‌بیلدیرسه‌ده ،عارفلرمجلیسی ایدی،حالوحرکتیندن چوخلار اوره‌یندن گئچنلری اوخویور ،بیرنئچه‌گوندن صونرا ،آیگونه‌عاشقانه بیر مکتوب یازیر .آیگون هله‌ده‌سئویلدیگینی دویدوقدا ،اوره‌کدن خوشحال اولسادا ،ائلیارین عشقینی ردائدیر .بوتون محبتینی اؤزصنعتینه‌وقیز گول غنچاسی کیمی آچیلماقدااولان قیزی اولکرین تربیه‌وتحصیلینه‌سالیر اولکرسککیزیاشادولدوقدا ، اوره‌ک اوخشایان ملاحتلی بیرسسه مالیک اولور .آناسی دوزه‌لتدیگی نغمه‌لری مهارتله‌اوخویور .هامینی حیران قویور .آنا اوره‌یی آچیلیر ، شادلیق وافتخارلا دولور .

اولکرهردن آتاسینی یادینا سالیر .بوآیریلیغین سببینی آرادیقدا آیگون بوایشده‌اؤزونوگناهکارقلمه‌وئریر .قیزی‌نین آتاسینا اولان محبتی نی آرتیرماغا چالیشیر .

" قوی سئوسین دئیه‌ره‌ک ، آتاسینی قیز ،
بعضا " امیرخانی تعریف‌له‌دی ده ،
آچیب ـ آغارتمادی او ، سری واقتسیز ،
آتانی کوسدوره‌ن منم ، دئدی ده .

بوکیچیک پارچادا شاعرپاک بیراوره‌کده‌نفرت اویاتماقدان چکینیر . سئوگی ومحبت چیچه‌ک لری‌نین بوی آتماسینا چالیشیر .

بیرگون آخشام اولکرائوه‌دؤننده :قاشلاری چاتیلمیش،دالغین بیر حالدا ائوه‌گیردی .هیجانی‌نین شدتیندن گؤزلری‌نین یاشینی ساخلایا بیلمیردی .زوالللی آنا بئله‌گوردوکده ،اؤزونوًایتیرمیش بیرحالدا قیزینی قارشیلادی .نا راحتلیغی‌نین علتینی نه‌قدرسوروشدوسادا ،قیزحرصیندن جواب وئره‌بیلمه‌دی .اوره‌کدن گلن ایشقیرتیلارا وشاغی بوغوردو آنا هیجانلا :

" قیزیم آغرین آلیم ، نه اولدو سانا ؟

نییه دینمه یرسن ، بیردانیش ، قیزیم !
بس سنین حرمتین ، بودور آنانا ؟
منیم عزیز بالام ، گؤرپه جه قیزیم ،
من کی ، دگمه میشم سنین خطیرینه ...
اولکر عناد قیزدیر ، دینمه یر یئنه ،
آیگون دؤنه ـ دؤنه یالوارير اونا ،
دولایر قولونو قیزین بوینونا .
صونرا ، مهربانجا اوزوندن اؤپور ،
سیلیب گؤزیاشینی ، گؤزوندن اؤپور .
یومشالیر گئت ـ گئده اوشاغین قلبی ،
دینیر کلمه ـ کلمه بیرطوطی کیمی .

آتاسی ایله گؤروشدوک له رینی ، اؤپوشدوک له رینی ، حتی قایق سئیر ـ ینه چیخدیقلارینی دا تعریف ائتدیکدن صونرا :

" دئدیم کی ، آی آتا ! نه اوچون بیزدن
آیری یاشایرسان ... آتا مسان کی ، سن ؟
او ، منه دئدی کی ، ... دئدی کی ، آنان
بؤیوک آدام اولوب بگه نمیر منی ...

دئیه ، سؤزونو قورتاردی . امیرخانین طعنه لی سؤزلری آیگونون اوره ینه دگدی . گئچمیشلر بیر آندا گؤزونون اؤنوندن گئچدی . حالی پوزوندو . آنجاق تئزاؤزونودوغرولدوب قیزینی آرام ائتمک ایچون ، آتاسی نین " حقلی " اولدوغونو ، بوتون تقصیرلرا ؤزونده اولدوغونو بوینونا آلدی . هرحالدا آتاسی بیرگون ائوه قاییداجاغی وعده سینی ده اونا وئردی .

همین گونلرده ائلیارین آیگونه وورولماسی آغیزلارا دوشدو . بیر بیرلرینی سئودیک لریندن ، گئجه لرآی ایشیغیندا گزدیک لریندن ، بوگون ـ لرده طوی ائده جک لریندن وسائره ... شایعه لر یئلماقدا ایدی . بوخبرلر امیرخانین داقولاغینا چاتیر ، غیرت اونا ال وئریر ، باشی آلوولو ، آیگونون یانینا گلیر .

ـ " دئ ، سنی دوغرودان سئویرمی ائلیار ؟
ـ بونو سوروشماقدان نه مقصدین وار ؟ "

دئیه ، آیگون اونون سئوالی نین قارشیسینا سئوال قویدوقدا ، امیرخان

اونون ناموسیندان دفاع ائتمه‌گی اؤزونه‌بورج بیلدیگینی سؤیله‌یر . جوابیندا آیگون :

" بوتلاش آرتیقدیر ... هامیدان چوخ سن
منیم اخلاقیمی یاخشی بیلیرسن ...
آیری نه‌سؤزون وار؟ ـ سنین ساغلیغین !
آنجاق او ائلیاری تاپ منه وئر ،
اونا گؤسته‌ریم کی، ائو یخماق نه‌دیر !
ـ دئ ، کیمین ائوینی یخیر ائلیار ؟
سنین ائوینمی وار، عائله‌نمی وار ؟
بو ائوی سن یخدین اؤز الرینله ،
سرخوش آرزولارین ، عمللرینله .
ـ معلومدور ... گؤرونور سئویرسن اونو ،
آییغام، دئمه‌کی ، یئنه سرخوشام ...
ـ عشقین ، محبتین نه اولدوغونو
سندن آیریلالی من اونوتموشام .
او واختدان هئچ کسی سئوه‌بیلمیره‌م .

بوسؤزلری ایله‌آیگونون اوره‌ینی بوشالتدی. امیرخانین قلبینی درد دیدسه ده ،دئمه‌گه سؤزو اولمادیغیندان ،اوردان چیخدی .او ،گئدنن صونرا ، آیگون اونون اوره‌ینه توخوندوغونا پشیمان اولدو. غم یوکو آلتیندا ازیلیرکن ،شاعراونون دادینا چاتیر :

شاعر ـ آیگون ، عزیز باجیم ! بیلیرسن کی، من
دنیاجا سئویره‌م سنی اوره‌کدن
سئویره‌م سنده‌کی گؤزه‌ل صنعتی ،
او صاف قلبیتده‌کی صاف شعریتی .
سئویره‌م من سنین وقارینی دا
هله بو صفت‌لر قالسین بیر یانا ،
دوغرودان آناسان ، گؤزه‌ل آنا !
آخی چوخ گذشته گئده‌ر آنالار
آنا دردی چکن آی پاران دا وار.

بوکیمی بیرچوخ عقله‌یاتان حکیمانه نصیحت‌لرایله‌آیگونون اوره‌ینده

سؤنمکده اولان عشق آتشینی شعله لندیریر .بیرلیکده امیرخانین دالینجا گئتمه یه راضی ائدیر لکن،بونلار ترپنه نه کیمی امیرخان باکی دان چیخیر شاعر آیگونه سؤز وئریرکی،هاردا اولسا ،اونوتا پسین .شاعر اؤزعهدینه وفا ائدیر .چوخ آختاریشدان صونرا ،اونو موغاندا ،ایلک دفعه ایشلدیگی ساوخوزدا تاپیر.

شاعرین قارشیسیندا امیرخان اؤزگئچمیش گناهلارینی بئله بوینونا آلیر :

ـ " من آغرانوم ایدیم نئچه ایل قاباق ،
اؤزومون گول کیمی صنعتیم واردی .
آغاجدان ـ آغاجا جالاق (پیوند) ووراراق،
اللریم سئوینیب خوشبخت اولاردی .
بؤیوک سؤز اولماسین بعضا " انسانلار
کور اولوب گؤز یومور سعادتینه
قلبینده یورد سالیر قارا بیر آزار،
قودوروب خور باخیر اؤز صنعتینه .

باشقا بیر یئرده داهادا آچیق اعترافا گئچه ره ک :

ـ بلی ...پول ایشتاهی،پول آج گؤزلویو،
گؤزه ل صنعتیمده ن آیردی منی .
بعضا " یالان دئدیم ،داندیم دوزونو .
دانیشسام باشیمدان گلیب ـ گئچه نی ،
سیزه زحمت اولار ...
گئف لر ، مجلسلر،
باشسیز احتراصلار، جلووسوز حس لر ،
سویوتدو گئت ـ گئده منی ائویمده ن
انسان اؤز ائوینی بوجوره یخیر .
آیگونو ، اولکری آندیقجا (خاطیرله دیکجه)بعضا " ،
باشیمدان توستولر ، دومانلار قالخیر."

آجی دردله دولو اعترافلاریندان،امیرخانین آیلدیغینی،گئچیرمیش اولدوغوسفیل حیات قیرمانجلاریندن ساغالماز یارالاریندن آغریسینی ایندی داها آرتیق حس ائتدیگینی دویماق چتین دگیل.گنجلیگین جلوو ـ

سوز دویغو ،ایستک وهوسلری بیرتک امیرخانا مربوط اولوب قالمیر .بیز-
یم محیطمیزده ، بلکه ده بوتون دنیادا باش وئره ن اختلاف ،اینجیک لیک
لر ،پارچالانیب آیریلماقلاریندا ریشه سینی بورادا تاپماق اولار .

گئچمیش خطالارینی یوماق ایچون امیرخان یئنیده ی باشلاماق ایسته-
یین
یر . بوایشده شاعراونوتشویق ائده رک گئری قاییدیر .آیگون ایله اولکر
اوره ینده گله جگه امید دوغورور .

امیرخان ایسه ،جدیتله اؤز ایشینه گیریشیر .گوندوزلرباغ بئجه ریر ،
گئجه لرعلمی کتابلارمطالعه ائتمه یه ،باغبانلیق ایشلرینده یئنیلیک لر
یاراتماغاچالیشیر .موفق ده اولور .شاعربوراسینی بئله تعریف ائدیر :

گئچدی او زماندان اوچ قیش ، اوچ بهار ،
زمان چوخ مقصدی باشا یئتیردی .
او سوخوز باغیندا بیتن آغاجلار
اوچ جوره ، بئش جوره میوه یئتیردی .
بعضا" بیر آغاجین اوستونده گئرچک ،
آلمادا ، آرموددا ، هئیوا دا ده یدی .
اریک لر ،گیلاسلار سایراشدی (گؤزه چارپدی) رنگ ـ رنگ .
آغیر شافتالیلار یئره باش اگدی ."

بئله لیک له ،اوچ ایلدن صونرا امیرخانین آدی ،شهرتی هریئره یایلدی
بئجردیگی باغ" امیرخان باغی" آدلاندی .تعریفی هریئره یایلدی .

امیرخان آغیرزحمته قاتلاشدیغیندان ،برک مریض له یر .اولکرین آدینا
باکویا وورودوغوتلگرام آیگونون الینه چاتدیقدا ،دورمادان ،اولکری ده
گؤتوروب موغانا گئدیر .امیرخانی مریضخانادا آغیربیرحالدا تاپیرلار .
مریض اؤزونوبیلمیر .قیزدیرماونو گؤز آچماغا بئله قویمور .آیگون ایله
اولکراونا پرستارلیقلا مشغول اولورلار .بیرنئچه گوندن صونرا آیگونه
تلگرام گلیر .مسکووایا گئتمه لی اولدوغوندان ،اولکری آتاسینین یانین-
داقویوب ،باکویا قاییدیر .

مسکووادا اولورکن ،ائلیارفرصتدن استفاده ائده رک اؤز اوره ینی
بیرده آیگونه آچیر .قطعی جواب آلدیغیندان امیدینی اوزور .آیگونون
بؤیله رحمسیزجه سینه اونون عشقینه ردجواب وئرمه گی ائلیارین اوره ینده
اونا وامیرخانا قارشی شدتلی پیرکین ،نفرت دوغورابیلرایدی .آنجاق شاعر

اونومترقی،شعورلوبیرانسان تانیتدیریر .باکویاقایتدیقدان صونرا ، امیرخانلا آیگونون آراسیندا واسطه اولور .داغیلمیش،پوزغون بیرعائله حیاتینا نجات وئرمک ،ایکی هجران خسته‌سینی باریشدیرماق فکرینه دوشور .

موغانا ،امیرخانین یانیناگئدیر .امیرخان هله‌ده‌اونا بیررقیب کیمی باخدیغیندان،چوخ سویوق واعتناسیزبیرحالدا قارشیلایر .ائلیار آرام‌وسویوق قانلیلیقلا صحبته باشلایر .حقیقتی اولدوغوکیمی سؤیله‌یر . امیرخانی شبهه‌دن چیخارتماق ایچون،آیگونون اونایازدیغی‌ایلک جوابی اونون قاباغینا قویور .امیرخان کاغاذی اوخویور :

" سیزین یازدیغیز مکتوبو آلدیم
تمیزدیر قلبینیز، صافدیرعشقینیز.
اوخویوب بیر مدت حیراندا قالدیم،
عشقه ، سعادته لایق سینیزسیز

*** ***

منیم‌سه اوره‌یم، سینقدیر هله ،
قلبیمین پاراسی ساغالمامیشدیر...
بلکه‌ده سئوگییه هئچ ایندن بئله
کؤنلومون ائوینده یئرقالمامیشدیر.

*** ***

یالنیز صنعتیمله یاشایرام من
بیرده کی ، گؤزومون ایشیغی اولکر...
نییه گیزله‌دیم کی... بعضا "قلبیمدن
ایستی بیر نفس‌ده گئچیر مختصر .

*** ***

فقط سئومه‌یرم من هئچ کسی .
خیالیم بیر یئرده قرار توتمایر.
اوزومه دگدیکجه اولاد نفسی
اوره‌یم ایلک عشقی هئچ اونوتمایر.

*** ***

گئری دؤنمه‌سه ده او گئچه‌ن گونلر
آیاق باسماسادا او بوش‌سارایا ،

دوغما آتاسینی چوخ سئویر اولکر .
قاینایب قاریشماز اؤگئی آتایا ...

*** ***

مندن اینجیمه‌ین ... دوزو بئله‌دیر .
سیزه آغرییرام ، باخیب گولمورم ،
یالان دانیشماغین معناسی نه‌دیر ؟
من هئچ کسی سئوه بیلمیرم .

امیرخان مکتوبو اوخودوقجا ،یئرسیزبدگمانلیق وقسقانجیلیلارینا آجییر .آیگونون اعتبارو وفالیلیغیندان توتولور ،حالدان حالا دوشور دولوخوردا (گؤزویاشلادولور) .اثلیارین پاک نیتینی درک ائتدیکده دوروب یئنیده‌ن اونونلا ال وئریب ،اؤپوشور .

اثلیارآدی دیللرده داستان اولموش "امیرخان باغی"نی گؤرمک بهانه‌سی‌ایله ،اونوباغا آپارییر .بورادا آیگون ایله‌اولکراونلاری قارشیلایر .بؤیله‌لیک له ،غلط مناسبتلرنتیجه‌سینده داغیلمیش بوکیچیک عائله‌آیریلیق اووندان قورتاریر .شن گونلره ،سعادته‌چاتیر .بیزگؤروروکی،جلیل محمدقلیزاده بیرانقلابی دموکراتیک ادبیات نماینده‌سی کیمی دؤورونده‌اؤلکه میزده‌باش وئره‌ن اجتماعی،سیاسی حادثه‌لری"آنامین کتابی" آدلی ساتیریک درامااثرینده مهارتله‌قلمه‌گتیریب ،مبارزه‌یوللارینی گؤزته‌ریرسه ،صمدوورغون صلح- صفا وقوروجولوق دؤورونده ،حیاتین بغرنج مناسبتلرینی" آیگون "پوئماسیندا ،بیرماهرجراح کیمی‌آچیب تؤکور .

پوئمانی‌اوخودوقجاصانکی،انسان شیرین بیررؤیایا دالیر .مصراعلار گؤزه‌ل یازهاواسی کیمی،انسانین روحینی اوخشایر .آدامشعریتین نه اولدوغونو درک ائدیر .بویوکسک کئیفیتلی ادبی اثر اوخوجونو پاک محبت ،دوزگون الغارا چاغیریر .یولونو آزمیشلاری فساد باتداقلیغیندان چکیب چیخاردیر . صمیمیت ، صفا و ان یوکسک بشری دویغوومناسبتلری آدامین ایلیگینه ، قانینا آخیدیر .چیرکین عمللره‌قارشی نفرت اویادیر .انسانلیغی سعادته ،کمالا چاغیریر ! بودور ادبیات ! بودور ادبی اثرین اجتماعی حیاتیمیزدا تأثیری !

تهران

۱۳۵۹ - شمسی

حضرت علی (ع) نین اؤگود (نصیحت) لری

(۲)

*** ـ اگروالدینی‌وه حرمت ائتسن،سن ده اولادوندان حرمت ورعایت انتظار چکه‌بیلرسن .

*** ـ قادینلارین ان خئیرلی‌سی، دنیایه‌چوخ اولاد گتیره‌نی‌دیر .

*** ـ دینی‌نی دنیایه‌ساتانلارین عاقبت‌لری خسراندیر .

*** ـ گؤزه‌ل خوی (عادت)،ان قیمتلی غنیمت دیر .

*** ـ تواضع گؤسته‌رین کی،خلقین حرمت وتکریمی‌نی قازانا سینیز .

*** ـ انسانلاری ذلتدن ذلتـه چکن ونهایت هلاک ائده‌ن اوچ شئیدیر : بیرینجیسی، خسیسلیک .ایکینجیسی، هوا پرستلیک .اوچونجوسی ، تکبـر و خودبین لیک .

*** ـ پیس عادت‌لری ترک ائت تا خلقین حرمتینه واصل اولاسان .

*** ـ انسانین آللاه قورخوسوایله آغلاماسی، گؤزلری‌نین نورینی آرتیرار .

*** ـ دنیانی ، آخرت مقابلینده‌سات . قازانارسان .

*** ـ بئمکده ،ایچمکده اعتدالی رعایت ائتمییه‌ن لر ، اؤز نفس‌لری ـ نین دشمنیدی لر .

*** ـ یاخشی ایشلر گؤرمک ، عمرون برکتی دیر .

*** ـ اگر بیر سیاحته چیخارسینیز ،او یئرلرین عادت‌لرینه موافق اولماغا چالیشین .

*** ـ نصیحت ،دنیانین ان بهالی خزینه‌لری قدر قیمتلی اولدوغو حالدا ، اکثرا " چوخ اوجوز ساتیلیر .

*** ـ ایکی اوزلو انسانلاردان اوزاقلاشین ، چونکی، خوش وقتیزده اطرافینیزدا دولاشارلار . پیس وقتیزده سیزدن اوزچئویریب قاچارلار .

*** ـ اوزوین گولن لردن چکین،شایدبیر مصیبته‌دوچارا اولارسان اونلار سنده‌ن درحال اوزاقلاشارلار .مبتلا اولدوغون فلاکتی باسدیرماغا چالیشمازلار . آذری تورکجه‌سینه‌چئویرن ـ منظوری

(ندانمت بحقیقت که درجهان بچه مانی)

توئی که جوهرجانی وجان هر دوجهانی
منم که ازدوجهانم بچابکی بجهانی
رهانمی‌کنم آن حلقهٔ کمند سر زلف
مگر کزین چه زندان غربتم برهانی
تو خودبه‌پرده‌نهان وچه پرده‌ها که دریدند
به‌هرتجلی شوق بتو رازهای نهانی
قیامت اینهمه ازقامت توبودکه برخاست
مکرتوخود بنشینی که‌فتنه‌ها بنشانی
به‌کان سینه‌گهرتا چه‌زایدم که درخشید
به‌کوهسارسرازپیریم سهیل یمانی
به‌پیری اینقدرم حظ نفس مانده‌که که‌گه
هوای روی جوانان کنم به‌یاد جوانی
به‌یاد مدین وتیمار بره‌های شعیبت
نوای نای شبان دارم‌و هوای شبانی
به‌هرنسیم هنوزم‌دلی‌است دست به‌دامن
که‌گر به‌دوست رسیدی،سلام‌ما برسانی
به‌قهررفتهٔ عاشق به‌مهر باز نگردد
مگر که‌درپیش اشگ شفاعتی بدوانی
طبیب من تب عشقت دل گداخته داند
تو آتشی نگرفتی که‌حال سوخته دانی
حدیث‌عشق تو درچارچوب لفظ نگنجد
که‌تنگنای بیان است وازدحام‌معانی
بهارعیش توگیرم‌که تخت وتاج سلیمان
خزائنی است به‌تاراج بادهای‌خزانی
به‌جان ستانی دگرکام‌بودبا دل من بس
نخواهمت که‌دگردادم از کسی بستانی
به رازرقت‌طبع تو، "شهریار" بنازم
که سربه‌مشرب‌سعدی زند به‌روح وروانی

استاد شهریاردان :

امان الله گینه شیطان گلیب ایمان آپارا
قورویون قویمایین ایمانیزی شیطان آپارا

منیم انسانلیغیمین گؤرنه حصاری یاوادیر
کی،گونوز غول بیابان گلیب ایمان آپارا

خرمنی ساققیزا وئردیک نه یامان چرچی‌دی بو
هئی گلیر کنده‌بیزه درد وئره درمان آپارا

چؤره‌ک آلمیش الینه‌آج نئجه طاقت‌گتیسین
اونا بنزه‌ر کی،گئجه قیز گلیب اوغلان‌آپارا

قانلی دیرناخلارینان انگلیس ال قویدی بیزه
باخیسان روسدا آرازدان گئچیرایران آپارا

آرادان بیرده بیزی بؤلسه‌لر اربابلاریمیز
قورخورام قویمیالار تبریزی تهران آپارا

قارا طوفان کی،داخی خلقله شوخلوق ائله‌مز
سئل گره‌ک ائل داغیدا ،ائو ییخا ایوان‌آپارا

بو قارانلیق گئجه‌لرده قاپوموزپیس دؤگولور
نه‌بیلیم بلکه اجل دیر دایانیب جان آپارا

آناما سؤیله‌یین اوغلون ییخیلیب سنگرده ،
(تئللرین باس یارا ماقویما منی قان آپارا)

سلقه‌لی اوغرو تاپیلمیشسا بوباش سیزیئرده
"شهریار"دان گره‌ک بیر دولی دیوان آپارا .

شهریور – ۱۳۲۰

حسین مجیدزاده (۱)

" منیم دوغما شهریم "

دئدیلر بیرسؤزقوش دوغما شهره شعرتزه اولسون،سؤزتزه اولسون
تؤک کؤنول وارینی آغ ورق لره اوجاق تزه اولسون کؤزتزه اولسون
باخدیم زاوودلاردان بورولورتوستو،
بورولوب گؤیلرده، دورولور توستو.
بیر زمان ظولوملارعرشه دایاندی آسیلدی دیلیندن دوزسؤزدئینلر
مین ایل بوندان اول عالیملریاندی ایندی توستوله نیر قوجامان شهر
گؤردوم بیریاندان سؤکولورتبریز،
بیریاندان قورولور،تیکیلیرتبریز
اولدوزلارباشیندا بیرچلنک۲ کیمی تورپاغین اوستونده دایانیرتبریز
مین ایل مورگودؤین بیرنهنگ کیمی ایندی یوخوسوندان اویانیرتبریز
بزه نیر، بزه ییر، آنا تورپاغی،
دئ ،اونون حسنوندن کیملردویوبدور
یئنه پاییز گلیب ،بایرامسایاغی،
چینارلار باشینا خینا قویوبدور.
آلیر اوره‌ک لره هرآن تورکمن چای
اوردا گونش دوغور،اورداآی باتیر
گؤیلری قوینونا آلان تورکمن چای
ائلیمین قوینوندا اویویوب یاتیر
تبریز ! سؤکولن دان ، آچیلان سحر
من اونون قوینوندا بیتن چیچه‌گم.
ای منی قلبینده بؤیودن شهر
من سنی قلبیمده گزدیره‌جگم.

---

۱ ــ بوشعر (ساوالانین) آتاسی "حسین مجیدزاده "نین یازدیغی‌شعرلریندن دیر.
۲ ــ گولده‌ن توخونموش بیردایره‌کی،قهرمانلارین بوینوناسالارلار .

اولور مزه‌لی

دنیانین چوخ ایشی اولور مزه‌لی ،
بیر الی هئی یازیر ...
پوزور بیر الی ...
" پهلوی " یئنه‌ده اولدو " انزلی ".
دوران نه حکمه ، نه‌فرمانا باخیر .

*** *** ***

شاه تختی اوستونده اوتوران بیرگون ،
اؤلکه‌دن ـ اؤلکه‌یه ائدیلدی سورگون .
یاشادی وطن سیز ، اؤلدو دیده‌رگین .
دورِان نه شاها ، نه سلطانا باخیر .

*** *** ***

گونش ده آزقالمیر بولود دالیندا ،
آزمی قان تؤکولور حاققین یولوندا ؟
یوز ایل دوستاق اولسا ، زنجیر قولوندا
عدالت یئنه ده ، زندان‌دان چیخیر .

*** *** ***

دنیانین چوخ ایشی اولور مزه‌لی ،
بیرالی هئی یازیر...پوزوربیرالی ...
عدالت ، او ، اؤلمز دنیا گؤزه‌لی
حاقسیز فرمانلاری یاندیریر ، یاخیر .

*** *** ***

دنیانین سئیرینه گل چیخاق یئنه ،
چوخ حاقسیز فرمانلار یاناجاق یئنه
عدالت‌گونشی بولودان چیخیر ،
شاهلار سارایینی اوجالدان اللر ،
ایندی ظلم ائوینی گؤر نئجه یخیر ..

غلامحسین بیگدلی
دکتر در ادبیات - پروفسور

به دلیران و جنگاوران نیروی هوائی ایران عزیز

ای عقابان فضا شهپر تان پران باد — ای دلیران شجاع تیغ شما بران باد
ای ستونهای وطن عازم و جازم باشید — از فتوحات شما دشمنتان لرزان باد
خلبانان سرافراز بکوبید عراق — قهرمانان ظفر بمب شما غران باد
پهلوانان هوا را بمیدان باشید — گور صدام و فنی صحنهٔ این میدان باد
همچو شاهین قوی پنجه بتازید بخصم — آسمانهای عراق عرصهٔ این جولان باد
ای همافرکه تو چوکان شهادت بازی — سر اعدای وطن در خم این چوکان باد
چترباران وطن نوبه کنون زآن شماست — عقب جبههٔ دشمن ز شما ویران باد
قلب یک ملت مستضعف همراه شماست — دست حق یار و مدد کار شما یزدان باد
تا جهان است سرافراز بماند ایران — نور اسلام مبین ساطع از ایران باد
«می فرستد به شما مام وطن این پیغام» — قهرمانان مدد و یار شما قرآن باد!

بیگدلی لشکر اسلام یقین پیروز است
کشورم پرچم اسلام تو افرازان باد

تهران ۸ مهرماه ۱۳۵۹

ت . پیرهاشمی

نادعلی اخلاقی

نادعلی اخلاقی آذربایجان معاصرشاعرلریندن قوتلی،استعدادودرین مفکوره یه صاحب بیرصنعتکاردیر .اخلاقی ۱۲۹۱ ـنجی ایلده اردبیلده دنیایه گلیب اوشاقلیقدان شعروادبیات ایله ماراقلانمیشدیر .

اخلاقی اؤززمانینه عایددینی علملررشته سینده تحصیل ائتمیش ویئنی علملراطرافینده درین مطالعه سی اولموشدور .

اخلاقی آخارطبعلی وداشارذوقلی بیرشاعراولوب ،فارسجاوتورکجه اجتماعی،سیاسی وتربیتی اثرلریاراتمیش،غزل،مثنوی،مخمس ومسمط ده طبعینی سینامیشدیر .

اخلاقی‌نین سبکی شعرده مشروطه دؤوره سی شاعرلریندن میرزاده عشقییه یاخیندیر .اؤرنک (نمونه) اولاراق اونون فارسی شعرلریندن بیرینی آشاغادا گتیریریک :

پشتکار

دختری برلب رودی بتماشا آمد — نظری کردیه آب وبتمنا آمد
گفت ای آب روان کاش زبانت بودی — آنچه ازراز دلت هست مرا بنمودی.
آب آوازبرآوردکه ای دوشیزه — ای مه ومهربود گوش ترا آویزه
بشنوتاکه بگویم سخن پنهانم — میروم مست وشتابان بسوی جانانم
هست صدسال که معشوق خودم میجویم — بهروی کوه وبیابان وچمن می‌پویم
هست جانان من البته که آن اوقیانوس — درره مقصدخودهیچ نگشتم ماءیوس
راه من آدمیان کج بنمودند اما — من همان مقصدخودپیش گرفتم هرجا
گرچه اعضای مراآدمیان ببریدند — ببین اندرعوض ازمن چه محبت دیدند
با همه حسن ولطافت که بذاتم دارم — صخره هائی که چوکوه است ،خسی پندارم
کنون آن سنگ که بالاش نشستی راحت — باخودآورده ام ای دخترک مه طلعت
این نشان ازعدم ترس زپیکارم نیست؟ — این همه پیشروی شاهدگفتارم نیست؟
بشنواسرارمرانیک بخاطربسپار — هیچکاری تودراین دهرندانی دشوار
شعر"اخلاقی"بهرنحونمائی ترقیم — درهمه تکیه بنفس است نموده تعلیم .

اخلاقی نئچه ایل معلم اولوب ،اؤزایشینه عشق بسله میشدیر .اخلاقی معلملیگه بسله دیگی عشقینی " دبستان " آدلی شعرینده گؤزه ل وسابقه

سیزبیرصورتده بیان ائتمیشدیر. البته مکتب حقینده شعریازان چوخ اولو-
بدور، آنجاق اخلاقی‌نین شعری‌نین سابقه سیزلیگی‌اوجهتدیدیرکی، اوشعرینی
معلمین دیلیجه مکتبه خطاب ائدیب ومکتبه اولان سئوگی وصایقی‌سینی (حرمت
واحترام) گؤزه‌ل بیرشکلیده قلمه آلمیشدیر. حیف اولاراگربوشعری‌اوخوما یاق

دبستان

ای نام باشکوه دبستان بخودبناز — فخرت بودکه چشم‌جهان کرده‌ٔ توباز
آلام جهل راتوزمیهن کنی فراز — نوباوگان بدرگه‌تومی بردنماز
تادیده ازفروغ تو بینا همی کند
دل درمحیط پاک تو دانا همی کند

هرصبح‌با امیدتوبیدار دیده‌ام. — روزی‌که بی‌توام‌زجهان خوش ندیده‌ام
خوش آن دمی‌که درتوزدنیا رهیده‌ام — زه آنگهی که دامن تو آرمیده‌ام
شبها بدین امید بخوابیم تاسحر
کی وقت بازمی‌شود آن نیکنام در

ملت نهادروی تواضع بآستان — مدیون منت توبزرگان وبخردان
چشم امیدآتیه برتوست هرزمان — شهبازها بپردازاین پاک آشیان
به به بناز چون بتونازدکنون جهان
زه زه، ببال داده‌ای افسر به افسران

هربامدادبادل آکنده‌ازامید — بیرون شوم‌زخانه سروشم‌دهدنوید
بشتاب خرمن‌است وگه خوشه چین رسید — خوش آنکسی که خوشه دانش کندپدید
ای باغ وسبزوتازه زهی ازصفای تو.
" اخلاق "وعلم‌ومعرفت از میوههای‌تو

لکن اوگونکی ایران حکومتی‌نین معارفه اعتنا سیزلیگی، معلم‌لرین
معاشی‌نین تامینینه قیدسیزقالماسی، هابئله سیاسی مبارزلره سیخینتی
تؤرتمه‌سی، باعث اولدی کی، اخلاقی معاش چالیشماسینا دوشوب اؤز عشق
بسله‌دیگی ایشی بوراخیب تهراندا " دمیریول " اداره‌سینده قوللوغا
گیرسین.

اخلاقینی‌اجتماعده اولان حقسیزلیک لرآجیدیر، بؤیوک بیراکثریت آج،
چیپلاق، مریض وفلاکتله یاشادیغی حالدا اونلارین امگیله نازونعمته باتان
کیچیک بیراقلیتی گؤروب دؤزوموکسیلیر، ایش سیزآتالار، خسته آنالار، سفیل
اوشاقلار اونون روحونوراحت بوراخمیر، اخلاقی بوحق سیزلیک لری یازدیغی

" یوخسول " آدلی شعرینده سایبروگوزلریندن قان یاشلارتوکور :

یوخسول

اوف ! بدبخت فلاکت یوخسول سنی یوخسوللوق ائدیب آواره .
افتخارایندیبیلیرسن ندی؟ پول اونسوز البته گونوندیرقاره .
یا اؤلوم یاکی،نجات ای بدبخت
اؤلوم آسانمی دیریاکی بئله سخت ؟
قوروتورپاقلارا دوشمیش ویلان... سیزلاییرگؤزقاباغیندا اولاد
یوخ بیرایش،خانه نشین،سرگردان ناخوش آرواددان وجالمیش فریاد
مرده شورخانه کیمی ائو بوم- بوش
قیش،سویوق،کورسوسیز،ائوده ناخوش
سارالیب هئیواکیمی ارلیک قیز دئیه سن بس متحرک اؤلولر
اسکلت دیر دئیه سن بو یالنیز اوف ! انسان یاشایاربؤیله مگر؟
اونون حقیله شیشیب مست اولان ،
هئچ دئییر وارمی بئله بیرانسان؟
اوشیشه ر، راحتی صندلده گولر بونون الدن گئدوبن عائله سی
او چکه ر شادلیقیله قهقهه لر بونون اماکی،کسیلمیش نفسی
تخم اکن بیر گونی لابد بیچه جک
بونا بیرمحکمه اولسوندا گره ک
گئت یاخیندان باخاوبیچاره لره کندچی بؤ ت لرین حالینی بیل
ایل اوزون بورجلی،دوشن دربدره چوخدویوخسوللوغا یانمیش بوقبیل
شغلی اولموش گونوزی آخشاما تک
بیرچؤره کدن ساری یانماق دیله مک
هانسی وجداندی کی، بیرعده یانا گئجه لر ناله چکه تا گوندوز؟
ظلم الیلن گله بیرعده جانا ظالم آسوده دولانا دوز- دوز ؟
بئله حق سیزلیگه صون قویماق ایچین
فقراخلقی گره ک بیرلشسین

اخلاقی ،یازیق انسانلارین دردینی دئییب آغلاماقلا کفایت له نمیر بلکه اونلاری بوفلاکتدن قورتارماق ایچون قیزغین مبارزه یه چاغیریر و بو یولدا چتینلیک لره ومحرومیت لره قاتلانیب تحمل ائدیر .

۱۳۲۴- نجی ایلده آذربایجان نهضتینده جدی اشتراک ائدیر ،اوبیر ایل ایچه ریسینده اردبیلده " جودت " روزنامه سی‌نین مدیریتینی عهده -

سینه آلما قلا گینه اؤزقلمیله نهضته و محروم کوتله لره یاردیم ائدیر. اونلا گؤره ۱۳۲۵- نجی ایلین آذر آیيندا محمدرضا شاهین آدا ملاری طرفیندن ائوی تالانیب، اؤزی حبسه آلینیروایکی ایل زندانا محکوم اولور.

اخلاقی، یا لنیز نظم یا راتما قدایوخ، نشر رشته سینده ده قدرتلی قلمی واردیر. اونون " کندخاطره سی " آدلی یازدیغی اثری آشاغیدا نقل ائدیب مقاله میزه صون وئریریک.

کندخاطره سی

تجربه لرله ساچلاری آغارمیش کندلی قاری بیرفاتح قوماندان کیمی، ایکی یاریم یاش گلینینه، اوچ گنج قیزلارینا جدی فرمانلار وئریب اونلاری آرتیق بیرحرارتله ایشله مه گه امر ائدیر.

بؤیوک گلین بیر الیله تولوغی چالخالیا راق اوبیری الیله ننی ده کی گؤرپه نی یوگرویور (ترپه دیر) کیچیک ایسه سوت قازانین قاپینا دان حالدا الینده دوکچه اگیریر.

قیزلاردان بیریسی هانانی (کلیم وپالاز توخوما دستگاهی) توخویا راق اسکی ماهنیلاری زمزمه ائدیر، اوبیریسیده مالالارین یاتاغینی تمیزلییب صونرا ایشه حاضرلایير، ان کیچیک فاطی جوجوقلاری توپلاییب اونلارا بوغدا آریتدیریر، بونلارین هاموسینا گؤزیئتیرن قاری پئندیر (پنیر) دوزلاییب موتالا (خیک) یئغا راق هردم بیردالاشان بوزپیشگیه کومبا وورور (الین دالی سیله ایته له مک) .

بونلاردان علاوه کندا مکدارلیغی، ارکک لری ده آسوده بوراخمایيب اونلاریدا یورولما دان، آردی کسیلمه زبیرماشین کیمی ایشله دیر.

جوجوق اسد ول (خرمن دؤگمه وسیله سی) سورور، اورتا نجیل صمد دریز (بوغدا ویونجا باغ وبسته سی) داغیدیر، رستم له حسن آرابا قالایير، قوجا ولی ایسه کور (دوگولموش، لکن سامانی آیریلما میش بوغدا قالاغی) سوورور

بونلارین بوچیلغین ایشله مه لرین بیرگؤزله نیلمه ین حادثه سا رسیدا- راق بیردن هاموالین ایشدن چکیب شاشیردی قالدی...

ولی کورا وسدن اوشاقلاری هاریلایا رکن قونشوخرمنچی بابا شاسؤیلدی:

- بابا ش! بابا ش! یول قیراغیندا دایانان آفتافامیل (اتومبیل) حاجی نین کی اولمیا ...؟

بابا ش دؤنوب باخا راق :

ـ اؤزودیرکی وار...
هامو خرمنچیلر شنه ـ بیلنگی آتوب ماشینا دوغرویوگوردیلر...
شیشه دن اربابین طاس باشین وقالین قافاسین گؤره ن کیمی هامو ایکی قات تعظیم ائلدیلر...
ماشین قاپوسی آچیلارکن، الینده کیف ،آغ پاپاقلی، یاری یاش قادین واونون آرخاسینجا متجددله شمیش قارنی پیه لی حاجی، عینکینی برکیده ـ برکیده دیشاری چیخیر.
اوشاقلارین دالی اتومبیل ده گلمه گین سؤیله یرک، بؤیوک باغین تئز دؤشه مگین رعیت لره امروئریر.
هرکس فرش، ساماوار، قوزی دالینجا قاچارکن، گئج خبردارا ولموش آغ ساققال کلبه نصرت تؤشگییه ـ تؤشگیه (نفس ـ نفس) حاجی نین قوللوغونا یئتر ـ یئتمه " حاجی های باسیر:
ـ آی اوشاق وورون بوکؤپک کیشینی کی باشی اتله شیب (بوینویوغون) منه ـ زادا اعتنا ائله میر.
تئلیفون (فوری)دارغا جعفریا زیق کیشینی کولشدن سالیر...!!

بقیه میرزا حسن رشدیه

استغنای طبع، دولت پاینده است.
ایراد درکار نیک کسان، عادت ناکسان است.
نه هرکه به ظاهر حقیر است لایق تحقیر است.
اکسیر احمر عبارتست از تکمیل فضائل ورفع رذائل نفس.
مؤخررا مقدم داشتن، مقدم را ازدست دادن است.
انجام مهام ملی را برکات وجود وعلت حیات خود فرض کن.
" ام الرذائل" لقب جهل است چنانکه " ام الفضائل "لقب علم.
درمشاوره تا تصدیق نکنی قول دیگران را نسنجیده امضا نکن.

سختی کشی زدهر چون سختی دهی به خلق
در کیفر فلک غلط و اشتباه نیست.

استاد شهریارین سلیمان رستمه‌گؤنده‌ردیگی مکتوبونا جواب :

" بیز بیر دریا قان وئرمیشیک ،
زندانلاردا جان وئرمیشیک .
... من ده تکم سیزه قوربان ،
تک جانیم هاموزا قوربان "
شهریار

" قان وئردنیز " ، " جان وئردینیز "
سیز قان سپیب " جان وئردینیز "
گوجونوزو ، گؤسته‌ردینیز ـ
حقینیزی یئیه‌نلره ـ
بیر عصریده نئچه کره .
دردینیزه بیز یانیریق
سیزی آنیر ، هئی آنیریق[1]
گله‌جگه ،اینانیریق ـ اینانیریق یاگئج یاتئز
آزاد اولار وطنیمیز .
ناحاق دگیل آخان قانلار ،
وئردیگیمیز او ، قوربانلار .
فدائیلر ـ قهرمانلار ـ اؤز قانینی وئروم دئیه ،
بیع وئره‌نلر گله‌جگه .
آزادلیقین دگری قان ،
یوخدور اونو ساتان ـ آلان .
اؤز قانینا غلطان اولان ،
هئچ دئمه‌دی جان باهادیر ،
وئردیگی بیع صاباحادیر .
گاه گؤزله‌دین سن فرصتی ،
گاه سسله‌دین عدالتی ،

۱- خاطرلا ییریق

گاه هنـــــری ، جســـــارتی ،
صبر الینده قول ائیله‌دین ،
نفرتینی بول ائیله‌دین .
قوربان اولوم ، " قارداش " دئیه‌ن
حیـــدربابا دیلیـــنه من .
آغ ساققالســـان ائلیـــنه سن ،
دئ " ســـتارام " دئ " بابکم " .
دئمه تکـم ، دئمـه تکـــــم .
بیر اوغلویوق ، بیر اوبانین
منـیم قانیـــم ، ســنین قانیـــن ،
سهنـــدین ، حیـــــدر بابانین ،
قارداشی قوشـــقار داغییام ـ آرخاسیام ، دایاغیـام
دورماساق دا بیز گؤز ـ گؤزه
منتـــــداریق شعریمیزه
بیزدن ســـیزه ، ســیزدن بیـزه ،
گله‌ر ـ گئده‌ر ، گئده‌ر ـ گله‌ر ، آرامیزا گؤرپی سالار .
یاشاماديق بیز یاد کیمـــی
اوچدوق قوشا قاناد کیمـی
سنین شـــکلین اســـتاد کیمی
آسیلیبدیر اوتاغیمـدا ـ شعرلرین دوداغیمـدا .
هرسیتمه ســینه وردین ،
قلبیمـده دیر ســینه دریدین
منـــه سلام دا گـــؤنده‌ردین
سلام اولســون ســلامیـنا ـ آنا دیللی کلامیـنا .
سن اؤتورسن شـــیرین ـ شـــیرین
دردلرینـــی او ائللرین .
یارالانان کؤنوللـــرین ،
ملهمی سن ، درمانیســـان ـ امیدی سن ، گومانیســان
دایم‌گؤروم سنی اؤنده ـ ائللریمین دوگونونده (توی
س اولاســان ماما بگیم ـ اولادیمین توی گونونده
ص اؤرمـــان " اوخـای " دئیـــم .

تبریز- ص.و.ائل اوغلو

۵۹/ ۷/ ۴

مکتـــوب

دردیمی یازمیشام اوجا داغلارا
دورنا مون الیندن آلان اولماسا
یئتیرسین سسیمی یاشیل باغلارا
صیادین الینده کامان اولماسا .

اوجا داغلار ! آی اتگی قیزیل قان ،
قاینار بولاغلاری خستیه درمان .
سسله گلسین بابک،نبی،حیدرخان .
آینالی توفنگی آتان اولماسا .

قیلینج ایلدیریم تک شاخسین هاوادا
قوچ ایگیت لر،قوزغون بوغسون یووادا
نامردیله مرد تانینسین داوا دا
وطنی یادلارا ساتان اولماسا .

دنیزدن جوشقوندور، اوغوز ائللری
آیدین حیاتی وار، الوان گوللری
قورقود آتام گرەک آچسین دیللری
خلقین باغلی دیلین آچان اولماسا

لخته دیر،ارکیمین پایاسیندا قان
ایندی سسله گلسین قوچاق ستارخان
دؤگوش میدانیندا وئرمه سین امان
ائلیمین قصاصین آلان اولماسا

هاجریم دوشمانین اووسون گؤزینی
بستی، عاشیق پری قوشسون سؤزینی
چالسین قورقود ده ده م گلیب سازینی
آزادلیق سازینی چالان اولماسا

حاضرلایان : ع .منظوری خامنه

ایراندا یاشییان تورک دیللی معاصر یازیچی وشاعرلرایلن تانیش اولاق

۱ـ عصری ـ " عصری " تخلصینده حاجی حسین توتونچی اصل توفارقانلی (آذرشهرلی) آذربایجانین معاصر یازیچی وشاعرلریندن بیری دیر .اونون تورکجه ـ فارسجا گؤزهل شعرلری وار .آشاغیدا آدی چکیلن اثرلر اونون تالیفاتیندندیروهله لیک چاپ ونشر اولمامییب :

۱ ـ دانشنامه (تورکجه) ۲ ـ امثال العجم (تورکجه ـ فارسجا) ۳ـ اندیشه های یک مغز اسلامی(فارسجا)۴ـ دائره المعارف عصری (فارسجا)

بیز آشاغیدا اونون تورکجه وفارسجا شعرلریندن بیرنمونه "وارلیق" مجله سینین عزیز اوخوجولاری اوچون نشرائده رک ، معاصرشاعرویازیچیلارـ یمیزدن خواهش ائدیریک کی،اؤزلری نین ویاتانیدیقلاری تورک دیللی یازیچی وشاعرلرین شرح حاللارین واونلارین اثرلریندن نمونه لرمجلهـ میزین دفترینه گؤنده رسینلر .تاتدریجا " اونلاری مجله میزده چاپ ائدیب مؤلفلرینی اوخوجولاریمیزا تانیتدیراق .

...دئدوم‌ای شوخ چشم قتاله — بواوزوندور ویا آچوب لاله
زلفدور ،دؤوره سینده بیردسته — یاآیون دؤورینه ووروب هاله
هرسا تاشدوقجا گؤزلریم اوزو وه — تؤکولور اشک چشم سیاله
ساریگول تک،سولان اوزونده دوزه ر — قطره قطره گؤزوم یاشی ژاله
منه دشمنسن اؤزگه مطلب دیر — دوست سالماز ،حبیبی بوحاله
صبروآرامیمی آپاردی منیم — گؤزساتاشدی اوزونده‌کی خاله
بونی آیاا وزون گؤیرتمیشدون — یابازاردا ساتیردی دلاله
یاکی،بورج ایلدون یاپیشدیردون — سالدین عاشقلری بو احواله
باخدی بیرگولدی‌غنچه لب لرایلن — باخمادی بوسینان پروباله
دئدی ماه مبارکین اوچی دیر — صحبتون ساخلاماه شواله
دئدیم‌عاشیقده صبروتاب اولماز — دوشمه‌یيب سن اؤزون بومنواله
نه‌گؤزون صبحه تک قالوب بیدار — نه‌دؤنوب الف قامتون دالله
دئدی علم‌ونجومدن بیله‌سن ؟ — باخاسان بخت وطالع وفاله

بیلیسن یا ائشیدمیسن بو سؤزی قیزچگه رعمه یه ، اوغول خاله
عرض قیلدیم دوشونمه دیم بیر سؤز سؤزی قیتا ربیر اؤزگه تمثاله
ایسته دیم روشن ائیلییم سالدون منی سن اؤزگه طرز اشکاله
دئدی: هرکس گول اکسه گول گؤیره ر کیم گول اکدی گؤیردی بیرچاله *
هرکسین شخصی هرنه دیر اؤزیدور دؤنه بیلمه ز کمنده سیرواله **
هرزادون حسن وقبحی اؤزولوغیدور گوشوارون ،نه دخلی خلخاله
نظم حکمتده خلق اولوب مخلوق دکترون ربطی یوخدو حماله
اشتباه ائتمه سؤزده ، جبر دگیل گئت نظر ایله باب افعاله

گؤیده ائیله یواش - یواش پرواز
آشنا اول مطالبه آز - آز

****

غزل مخمس

دهردرویرانه ها ،پنهان نمایدگنج را ،
بهرپیداکردنش باید کشیدن رنج را .
تاگذارم زیرزلفت ساعد و آرنج را ،
دین وعقل وزهدوعلم وطبع گوهرسنج را ،
زیر پای ناز تو قربان کنم هرپنج را .

ای گل رویت خجل گردان گلهای چمن،
بوی زلف عنبرینت رشک آهوی ختن،
ای دهانت چشمهٔ کوثر ، رخت وجه الحسن،
عشوه ونازودلال وغنج،عشقت جان من،
درشبستان دلم مهمان کنم هرپنج را .

ای لب یاقوت توقوت دل وآرام جان
یادتو یارای قلب ونام تو روح و روان
چهره ات خرمتر ازگلشن قدت سرو روان
محنت ودردوملال وفکروذکرت هر زمان
محرم راز و انیس جان کنم هرپنج را .

ای غزال خوشخرام وتندپای ملک چین،
جعد مشکینت کمندودام دلها چین به چین

---

* چاله = چالی تیکانی ** سیرواله = بندشلوار .

یوسف اندر خرمن حسنت نگردد خوشه چین
گر مرا باشد حجاز و روم و هند و مصر و چین
در ره یک بوسه ات احسان کنم هر پنج را .

ایکه صد مجنون کند منزل براه کوی تو
دشت ظلمت سدا سکندر خم گیسوی تو
مسجد و دیر و کنشت و بیت و قبله روی تو
بهر آبادی طاق نصرت ابروی تو
ای بت طناز من ویران کنم هر پنج را .

ای دهانت گنج مروارید و یاقوت و گهر
ای بلورین تن دلش از سنگ و آهن سخت تر
در شب هجرت کشم آهی از این خونین جگر
شمس و مریخ و عطارد ، مشتری را با قمر
از شرار آه خود سوزان کنم هر پنج را .

از مصیبتهای دنیا بی رخت ای گلعذار
می کشم در کنج تنهائی بدور خود حصار
نغمه ها دارم ز سوزت در دل شبهای تار
عندلیب و صلصل و دراج را با کبک و سار
از نوای شور خود حیران کنم هر پنج را .

"عصریم" پیموده ام رسم و ره عشق و ادب
همدم اهل ادب بودن نباشد بی سبب
گرچه اندر کف ندارم مایهٔ اصل و نسب
جمله لحکلم احکام اصول خمسه* را از لطف ب
در طراز شعر خود یکسان کنم هر پنج را .

---

* ـ احکام اصول خمسه (فصاحت ، بلاغت ، بدیع ، تشبیه و کنایات)

دوکتور حمیدنطقی

مرمر و بولاق

چوخ گؤردوگوموز
. وآشنا بیر اوز .
لکن بیر صیغه داها چئویر
چپراز بیراشاره نین
گؤستردیگی درین
دره لرین
یولوندا دوام ائت
دوم ــ دوز
یورولما دان گئت ...
اورادا ...
آنجاق رؤیالار دا
چیچک له نن غنچه لری گؤر
دیز چؤک اؤپ او معبدین
سرین و آغ مرمرین
ایچ او جنت باغیندا
حیات بولاغیندان
آخان
جانلاندیران و جوانلاندیران
سوت و بالدان

سرعین ــ ویله دره ــ ۱۹۵۹

بررسی دربارهٔ کتاب دده قورقود

(۲)

زمینهٔ تاریخی پیدایش اثر

ازقرون اول ودوم‌قبل ازاسلام اقوام‌ترک زبان وچادرنشین آسیای مرکزی همچون "هون"ها ،"سئویر" ها ، "بولغار" ها ، "بارسی"ها و "خزر" ها بطورمنظم‌به‌آذربایجان می کوچیدند اما کوچ عمده توسط قبایل "اوغوز" درقرون چهارم وپنجم هجری صورت میگیرد .قبایل اوغوز همانهایی هستندکه درتواریخ عرب وایرانی به "ترکان غز" معروفند ، آنان سالهای سال دراستپ‌های آسیای مرکزی ازطریق دامداری روزگار می گذراندند .

پژوهشهای تاریخی نشان می دهدکه درحدودیک هزارسال پیش درنتیجه رشدتدریجی نیروهای تولید واز‌طرفی دراثرجنگها وتحصیل غنایم تعداد زیادی دام‌دردست چادرنشینان متمول اوغوزگردآمد ،طبیعتا "دامهای"آنان احتیاج‌به‌چراگاههای وسیعتری داشت درحالیکه مراتع آسیای مرکزی به نسبت قبایل بسیاری که‌بدان احتیاج داشتند ،محدودبود .این مضیقهٔ مرتع باعث بروزکشمکش ها وجنگهای قبیله‌ای سختی میان اوغوزها وسایر قبایل ترک نظیر "قیبچاق "ها و"پچنیق "ها گشت .درکتاب دده‌قورقود که قرنها بعدازاین جنگها تدوین شده‌است ،خاطره‌ی این خصومتهای دیرین در چنددستان که‌قهرمانان آن با قبایل قیبچاق می جنگندبرجای مانده‌است .

درکتاب تاریخ ایران دربخش غزان ودولت سلجوقی"می‌خوانیم :" ... درحدودسال یکهزاروبیست میلادی روابط میان آنان (ترکان قره‌خانی و اوغوزها) چنان به‌وخامت گرایيدکه اوغوزها مجبوربه مهاجرت گشتند و سران آنها به محمودغزنوی مراجعه‌نموده‌تقاضاکردندکه‌اجازه‌ای اقامت دراراضی شمال خراسان به‌ایشان داده‌شودودرعوض وعده‌دادندکه‌خدمت لشگری انجام‌دهند . محمودغزنوی به‌اوغوزها اجازه‌دادتادرشمال خراسان درناحیه‌ای بین سرخس وابیوردا قامت‌گزینند...آنان دسته‌ـ دسته به خراسان کوچیدند...تا اینکه‌عدهٔ کثیری ازمردم‌ترک نژاد (اوغوزها)در شمال خراسان پدیدآمدند." . *

---

* ای .پ .پطروشفکی،تاریخ‌ایران ترجمهٔ کریم‌کشاورز،انتشارات پیام ، تهران ۱۳۵۴ ـ صفحه ۲۶۶

دربرخوردهایی که اوغوزها در این منطقه با حکام محلی وفئودالهای منطقه وسرانجام با قوای دولتی غزنویان داشتند قبیلهٔ " سلجوق" رهبری سایر قبایل اوغوز را به عهده گرفت در سال ۱۰۴۰ میلادی در محلی معروف به " وندانقان " میان اوغوزهای سلجوقی و" سلطان مسعود غزنوی "که حامی منافع فئودالها بود جنگی درگرفت ."...سپاه عظیم وبطی الحرکه فئودالی مسعود که فاقد انتظامات وتنسیقات لازم و وحدت داخلی بود پیش از آنکه با سلجوقیان تلاقی کند به حال فساد و پاشیدگی افتاده بود در ماه مه ۱۰۴۰ م (۴۳۷ هـ.) پس از یکروز نبرد سلجوقیان شکست سختی به سپاه مسعود وارد آوردند و خود مسعود به زحمت توانست فرار کند و خود را نجات دهد." *

پس از اینکه قبیلهٔ سلجوق موفق به کسب قدرت سیاسی وحکومتی ایران شد دیگر مانعی برای ادامهٔ کوچ سایر قبایل اوغوز که متجاوز از بیست وسه قبیله بودند، وجود نداشت .اوغوزها در ادامهٔ حرکت خود به سمت غرب ،آذربایجان وآسیای صغیر را مامن مناسبی برای خود یافتند و همانجا موطن گزیدند.

در اثر مهاجرت های عظیم قبایل اوغوز به این مناطق بدیهی است که جنگهایی میان آنان وفئودالهای محلی اتفاق افتاد که در این جنگها نیز البته پیروزی عمده نصیب اوغوزها بود چرا که زندگی چادرنشینی ، حرکت دائم وقرنها کشمکشهای قبیله ای آنان را سلحشور و جنگجو بار آورده بود.

این خصوصیات مردم اوغوز در تمام دستانهای حماسی "دده قورقود" به وضوح دیده میشود. واصولا" جنگ وجنگجویی در کلیه مظاهر فرهنگی جامعهٔ اوغوز تاثیر نهاده بود بعنوان مثال :

آداب ورسومی نظیر : نامگذاری فرزند هنگام بروز رشادتی در جنگ ، سوگندهایی چون :

"به شمشیر خود تکه ـ تکه شوم! (قیلینجیما دوغرانایم !)
هدف تیر خود قرار گیرم ! (اوخوما سانجیلایم !)

و ضرب المثلهایی چون :

تا شمشیر پولادین سیاه را برنکشی دشمن عقب نمی نشیند.
(قارا پولاداوز قیلیجی چکمه یینجه غنیم دؤنمه ز .)

---

* تاریخ ایران ، پیشین صفحهٔ ۲۶۷

و دعاهایی نظیر :

پای اسب ابلقت به هنگام تاخت نلغزاد !

(چاپار ایکن آغ بوز آتون بودورمه‌سون !)

شمشیرپولادین سیاهت به‌گاه جنگ از تیزی نیفتد !

(چالیشوندا قارا پولاد قیلیجین کوته‌لمه‌سون !)

نیزهٔ الوانت به هنگام فروکردن نشکناد !

(دورتوشورکن آلا گؤنده‌رون اووانماسون !)

و ... دهها مورددیگررا می توان نام‌بردکه‌بین آنان کاملا"رایج بوده بدیهی است‌که‌این آیین ها ،باورها ،سوگندها ودعاها ازآسمان نازل نشده اند بلکه درعرض‌سالیان متمادی ازسینهٔ مردمی جوشیده‌اندکه‌درزندگیشان " جنگ " اهمیت فراوانی داشته‌است .

درمناسبات اجتماعی اوغوزنیز برحسب ضرورت معمولا"رسم‌براین بود که‌تقسیمات قبیله‌ای به‌موازات تقسیمات نظامی انجام میگرفت‌به عبارت دیگرمهاجرت ایلات نوعی لشکرکشی محسوب می شد .

دراثراین برتری نظامی وازسویی به‌علت اختلاف شیوهٔ تولید چادرنشینی باشیوه‌ی روستایی درمیان اعیان چادرنشین تمایل فراوانی به کسب غنایم‌جنگی وفتح واحه‌های کشاورزی بوجودآمد . آنان سالهای سال با فئودالها وروستائیان آذربایجان وآسیای صغیردرجنگ وستیز بودند و سرانجام‌بنا به‌جبرتاریخ به‌تولیدروستایی روی آوردندوبا مردم‌بومی مناطق آمیزش نمودند. مارکس دراین باره می نویسد :

" ... درشیوهٔ چادرنشینی هدف جنگ فقط تصرف اراضی وسیع (چراگاه) نیست ،بلکه هدف اصلی غارت محصولات زراعی ودامی وتسلط برکارپیشه‌وران است ... هنگامیکه چادرنشینان فاتح درایران مستقرشدند درآغاز شیوهٔ تولیدشان مسلط بودولی پس ازمدتی این شیوه‌تحت‌تاثیر شیوه‌ی کهن قرارگرفت و همین کیفیت درمورداعراب (قرن اول هجری)، ترکها (قرن چهارم هجری) و مغولان (قرن هفتم هجری)نیزتکرارشد."

میتوان گفت‌ترکیب‌کنونی مردم آذربایجان وترکیه اززمانی شروع به شکل گرفتن میکندکه‌اوغوزها به‌زندگی روستائی روی آورده. به‌تدریج با اقوام مختلف بومی می آمیزند .

حماسهٔ " ددەقورقود" که‌درطول قرون متمادی شکل گرفته‌اند

تا شیر دو مرحلهٔ تاریخی به‌چشم می خورد، مرحلهٔ نخست زمانیکه مربوط به جنگهای بین قبیله‌ای با "قیبچاقها" و "پچنُگها" است (قبل از مهاجرت به غرب). دوم مرحلهٔ جنگ با فئودالهای محلی (بعد از مهاجرت). در کتاب "دده‌قورقود" که در رسالهای بعد از مهاجرت نوشته شده اند بازشرایط جدید محیط برخاطرهٔ جنگهای مرحلهٔ نخست سنگینی می کند. چنانچه محل اتفاق تمام ماجراهای این حماسه نقاط مختلف آذربایجان و آناطولی شرقی است مانند: "دربند"، "گنجه"، "دریاچهٔ گؤیچه"، "نخجوان" قلعهٔ آلینجا" و..."طرابوزان"، "بایبورد" و "ماردین" و...

**** **** **** ****

قسمت (۳)

نظری به موقعیت "اعیان نظامی" درمیان مردم اوغوز

اعیان نظامی قبایل چادرنشین اوغوز با عناوین "خان" و "بیک" مشخص می‌شوند. نقش خان درمیان قبایل چادرنشین با نقشی که بعداً در جوامع روستایی مطرح است فرق می‌کند. درواقع ظهور این اعیان درقرن دهم میلادی با ازهم‌پاشیدن جماعتهای بدوی اوغوز انجام گرفت و "...نفوذ اعیان مزبور درنتیجهٔ اینکه آنان ادارهٔ نقل وانتقال متشکل چادرنشینان وگله‌ها یشانرا برعهده داشتند وتوزیع اراضی مراتع وحفظ دامها ازحملهٔ همسایگان وبالاخره تشکیل شبیخونهای غارتگرانه به قبایل مجاور ویا به واحه‌های کشاورزی نیزجزووظایف ایشان بوداستوارگشت." . *

دراین مرحله، برای برده‌داری نوعی بهره‌کشی ساده معمول بود." ... برده‌داری درمیان چادرنشینان ترک بشکل شیوه‌ی اصلی تولید درنیامد وفقط جنبهٔ فرعی داشت، بهره‌کشی ساده ازطرف اعیان درزیرلفافهٔ رسوم وعادات پدرشاهی صورت می گرفت." . ** وبدین ترتیب مسالهٔ عمده برای مردمان اوغوزنه جنگ ومبارزه با اعیان نظامی بلکه به همراهی وحتی رهبری آنان دفاع ازدامها دربرابر یورش بیگانگان ویا هجوم برعلیه دشمنان و کسب غنایم جنگی بود.

ازاینرو اغلب قهرمانان حماسهٔ "دده‌قورقود" نیزبزرگان وسرکردگان قوم ــ خانها و بیک‌ها ــ هستند.

---

* تاریخ ایران پیشین ص ۲۶۵ ــ ** تاریخ ایران پیشین ص ۲۶۶

درراس قبایل اوغوز "بایندیرخان" قرارگرفته که رهبری تمام قبایل بااوست. "بایندیرخان" همراه با بزرگان قوم "قورولتای" یا شورا مشورتی تشکیل می دهد. او دامادی شجاع وجنگجودارد بنام "قازان" که یکی ازقهرمانان اصلی داستانهاست. "قازان" همراه با سایر دلاوران قدم برعلیه هجوم بیگانه می جنگدودرراه آب وخاک وناموس ومنافع ایل به پیش می تازدوتادشمن را ازپای نیندازد، عقب نمی نشیند.

بدین ترتیب مشاهده می شودکه دراین دستانها "خان" و "بیگ" به عنوان اعیان نظامیی که مدافع منافع قبیله اند، ازسوی مردم ستود می شوند. اما چنانچه تاریخ نشان می دهد این پدیده دیری نمی پاید پس از مدتی که قبایل چادرنشین به تولید روستائی روی می آورند. اعیان نظامی نیز تبدیل به "اعیان فئودال" می شوند. دراینجا دیگر خانها و بیگها مستقیما" رودر روی توده های زحمتکش قوم قرار می گیرند و با اعمال زور وستم به بهره کشی مالکانه ازآنان می پردازند و می بینیم که به موازات این تحولات فرهنگ مردم نیز رنگ عوض میکند ودستانهای دده قورقود که زمانی پررونق ترین ومشهورترین دستانهای خلق بوده اند بدلیل آنکه درآنها خان وبیگ چهره مثبتی دارند کم کم به بوته فراموشی سپرده می شود و به تدریج "حماسه کوراوغلو" که بیانگر مبارزات توده های زحمتکش روستایی برعلیه فئودالهاست ازسینه مردم می جوشد، و ورد زبانها می گردد.

*** *** ***

صمد سرداری نیا

میرزا حسن رشدیهٔ تبریزی

پدرآموزش وپرورش نوین ایران

میرزا حسن رشدیه روزجمعه پنجم ماه رمضان ۱۲۷۶ هـ.ق مطابق با ۱۲۳۸ هـ.شمسی دریک خانوادهٔ روحانی درشهرتبریزبه دنیاآمد .پدرش آخوند ملا مهدی تبریزی بودکه ازمجتهدین خوشنام ومورداحترام مردم به‌شمار می رفت . ومادرش سارا خانم‌نوهٔ صادق خان شقاقی بودکه با فرزندانش به دستور فتحعلیشاه شهید شد .

میرزا حسن ازسن پنجسالگی به مکتبخانه سپرده شدوازآنجاکه از هوش وذکاوت بهرهٔ کافی داشت هرساله ازطرف آخوندمکتب بعنوان "خلیفهٔ" مکتبخانه انتخاب می شد .

شیخ مکتب مردی بودسختگیروبدخلق که‌کودکان را بی رحمانه تنبیه می‌کرد .به‌همین جهت " رشدیه " با همدرسان خودقرارگذاشته بودصبح‌ها زودتربیایندتا به‌کمک او درسها را یادگیرند .این کارهم‌شیخ‌را خشنود می‌ساخت وهم‌باعث پیشرفت ویادگرفتن کودکان می‌شد .رشدیه دریافته بودکه شیوهٔ تعلیم‌وتربیت درمکتبخانه‌ها نقایص فراوانی دارد‌وکودکان هرگز نخواهندتوانست ازعهدهٔ یادگیری درسها برآیندوخواندن ونوشتن را ازراه صحیح فراگیرند .به‌همین سبب به‌فکرافتادشیوهٔ آسان تری برای آموزش الفبا بیابد .بعدها دراثرممارست درتدریس به‌یافتن الفبای صوتی توفیق یافت .رشدیه مدتی هم‌نزدپدرش به‌آموختن صرف ونحو پرداخت ودرمحضر پدرعلوم متداول آن روزگاررا آنچه‌که‌لازم‌بودفراگرفت وازمحضرمدرسین دیگرنیزسودجست .

درسال ۱۲۶۵ هـ .ق اساس دارالفنون تهران به‌فکروابتکارنابغه خاورمیرزا تقیخان امیرکبیربنیان گرفت ودراواخرسلطنت ناصرالدینشاه دارالفنون دیگری هم‌درتبریزتاسیس شد .واین هردوتقریبا "اختصاص به خواص داشتند .درسال ۱۳۰۶ هـ .ق حاج میرزا حسن رشدیه اولین آموزشگاه جدیدرا درتبریزبنانهاد .

میرزا حسن رشدیه برای تکمیل علوم دینی عازم نجف شد و از آنجا با اجازهٔ پدرش آخوند ملامهدی مجتهد به منظور فراگرفتن اصول آموزش و پرورش نوین به استانبول و بیروت سفر کرد. پس از چندی اقامت در استانبول چون پایه‌های معارف آنجا را سست و ناستوار دید به قصد سود بردن از دارالمعلمین مصر که انگلیسیها دایر کرده بودند عازم آن کشور شد.

ولی روش آموزش و پرورش دارالمعلمین را نیز نپسندید ناچار به بیروت رفت، و در دارالمعلمین بیروت که وسیلهٔ فرانسویان تاسیس شده بود و شهرت جهانی داشت به تحصیل پرداخت. پس از سه سال برای گسترش علوم جدید و تعلیم الفبای صوتی به ایران بازگشت. ابتدا در سال ۱۳۰۰ هـ. قمری به کمک حاج آخوند برادر ناتنی (مادری) خود اولین مدرسهٔ ایرانی را در شهر ایروان بنام مدرسهٔ "رشدیه" تاسیس کرد و از طرف مسلمانان آن دیار مورد استقبال و تجلیل قرار گرفت. بعد از ۵ سال، کار مدرسهٔ "رشدیه" بالا گرفت و شهرت یافت بطوریکه ناصرالدینشاه هنگام بازگشت از فرنگ آن را مورد بازدید قرار داد و بسیار پسندید. پس از این دیدار رشدیه اجازه یافت همراه ناصرالدینشاه برای تاسیس مدرسه آبرومندی به میهن بازگردد. اما مغرضین خدمات صادقانهٔ او را طور دیگری جلوه دادند و ناصرالدینشاه را وادار کردند که از یاری و پشتیبانی او چشم بپوشد. وقتی ناصرالدینشاه به نجوان رسید، دستور داد که متصدی چاپارخانه به بهانهٔ نبودن اسب کسکه از ادامهٔ مسافرت وی جلوگیری کرد و پس از یکی دو روز وی را از دستور شاه آگاه ساخت. رشدیه تصمیم گرفت به ایروان بازگردد لیکن او را از این کار نیز باز داشتند.

پس از ورود ناصرالدینشاه به تهران رشدیه بر اثر اقدامهای بعضی از دوستان خیراندیش خود آزادی عمل یافت و از نخجوان به تبریز رفت و پس از ورود با وجود موانع و دشواری های فراوان توانست در سال ۱۳۰۶ هـ. قمری در محلهٔ ششگلان نخستین مدرسهٔ جدید را بنیان گذارد، که میرزا حسین واعظ*

---

* ـ میرزا حسین واعظ خالزاده میرزا حسن رشدیه یکی از پیشروان دلیر جنبش مشروطه بود که احمد کسروی دربارهٔ وی نوشته: "توگویی خدا آوازگیرای میرزا حسین را برای پیشرفت کار مشروطه آفریده بود." برای آشنایی بیشتر با چهرهٔ میرزا حسین واعظ به کتابهای ذیل مراجعه شود:
۱ـ سخنگویان سه گانه آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران نوشتهٔ نصرت‌الله فتحی. ۲ ـ آذربجانان آذربایجان نوشتهٔ اکبری حامد.

یکی از آموزگاران این مدرسه بود. حاج آخوند برادر میرزا حسن به تنهائی در مسجد میدان " مقصودیه "تبریز مکتبی را که با مکتبهای دیگر اندکی تفاوت داشت، تاسیس نمود. مثلا" در ساعات تنفس شاگردان را به حیاط می‌آوردند و بجای زنگ سیاحت یکی از شاگردان که صدای رسا داشت این شعر را می خواند :

الا ای عزیزان دشت صباوت به بیرون رویدا زبرای سیاحت

و پس از یک ربع ساعت با زبا صدای بلند این شعر را می خواند :

هرآنکو پی علم و دانائی است بداند که وقت صف آرائی است

ولی یکسال بعد پیشنماز محل، کمک بمدرسه را تحریم کرد و مردم را وادار به بستن مدرسه کرد و اجازه ندادکسی برای مدرسه خانه اجاره دهد.

رشدیه چون اوضاع را آشفته دید به مشهد فرار کرد و پس از شش ماه به تبریز بازگشت و در محلهٔ "خیابان " مدرسه اش را دایر کرد، ولی باز با مخالفت اهالی روبرو شد. بالاخره آن شادروان چندین بار مدرسه را افتتاح وخواست آغاز بکار کند اما با مخالفت روبرو شد و حتی یکبار چند تیر به طرف او شلیک شد و یکی از تیرها به پایش اصابت کرده ومجروحش ساخت. بارها مدرسه اش غارت و خودش به مرگ تهدید شد و بچه های مدرسه در اثر هجوم زخمی شدند، حتی در آن ماجراها یک کودک نیز کشته شد. ولی بالاخره شادروان رشدیه در برابر این همه ناملایمات ایستادگی و منظور خود را که تاسیس مدرسه بمفهوم امروزی بود عملی ساخت و در سال ۱۳۱۱ هـ.قمری در کوچهٔ جبه خانه مدرسه را با اصول جدید تاسیس کرد و در این مدرسه بود که آن شادروان در زمینه تدریس الفباء متدی ترتیب داد که مبنای تدریس الفبای امروزی و متکی به صوت حروف بود. در این مدرسه طرز تهجی به طرز قدیم متروک و یادگیری الفبا با روش جدید بسیار آسان شده بود.

راجع به افتتاح این مدرسه وشهرت نیکوئی که حاصل کرده بود در روزنامه های آن زمان مقاله های زیادی دیده می‌شود. در مورد گشایش این مدرسه قسمتی از نوشته روزنامهٔ ناصری شماره ۵ سال اول (مورخه غرهٔ ذی الحجه ۱۳۱۱) نقل می شود :

" جناب ملاعبدالرحیم طالبوف ساکن شهر (تمرخان شوره جزو ایالت داغستان) این اوقات از تاسیس و افتتاح مدرسهٔ رشدیهٔ تبریز اطلاع حاصل نموده ونظر به میل فطری ورغبت طبیعی که به پیشرفت امور خیریه و

فوایدعامه واشتها رمعارف دارندمعادل دویست جلدکتاب ازعلم‌فیزیک به ضمیمه‌سی منات اسکناس به‌جهت اعانه مدرسهٔ مزبوره ارسال گرده اندوجناب میرزا حسن معلم‌رشدیه نیزهمان مبلغ‌را صرف الفبای جدیدخواهندنمود.

ازگشایش مدرسه رشدیه چندان زمانی نگذشت که به پیشرفت های بزرگی نایل آمدووصف آن وردزبانها شدودرهرجا ازآن مدرسه تمجیدمی‌کردند. روزنامهٔ ناصری درشمارهٔ ۱۱ سال اول (غره ربیع الاول ۱۳۱۲) درزمانی که هنوزازگشایش مدرسهٔ رشدیه یکسال نگذشته بودتحت عنوان (امتحان درمدرسه رشدیه) چنین می نویسد :

" چندی قبل یک مجلس با حضورجمعی ازفضحا وادبا درمدرسهٔ مزبوره مختصرامتحانی بعمل آمده بوددرآن امتحان مردان بیسوادازه۲۵ الی ۴۰ ساله‌که درمدت ۹۰ساعت تعلیم‌حروف ابجدوزوایای الفبای سی ودوگانه را تحصیل نموده وتعلیم‌گرفته بودندبعمل آمدچندسطری به‌آن ها املا شده در صفحات تابلو (لوحه) که‌هریک دردست داشتندباکمال صحت نوشتند.

این روزها برای تجدیدآگاهی بازحضورخودرا درآن مجلس مغتنم‌شمرده ازآقا میرزا حسن معلم‌ومدیرمدرسه مزبوره درخواست نموده دوشنبه ۲۴ صفر را به‌حکم‌تعیین وقت به مدرسه رفته‌ندیم‌باشی وملک الشعرا حکیمباشی‌مخصوص ومیرزاجوادخان رئیس دربخانه ،آقای ابوالفتح میرزا ونصرت الحکما طبیب حضوروچندنفرازمعلمین زبان فرانسه وعلم حساب نیزآن مجلس محترم را به‌حضور شریف مزین داشته بودند..."

آنگاه روزنامه ناصری شرح مبسوط ومفصلی ازطرزامتحان وجوابهای شگفت انگیزمحصلین وچگونگی آموزش وتدریس درآن مدرسه می‌دهدومی‌نویسد عربی وصرف وفارسی وفرانسه را متعلمین به‌خوبی امتحان دادند.

بنابراین معلوم‌می شودکه دراین مدرسه‌علوم مقدماتی فارسی،عربی وادبیات فارسی وزبان فرانسه تدریس می‌شد وهمچنین کلاس های اکابر نیزدایربودکه برای سالمندان درمدت نسبتا "اندکی (۹۰ساعت تدریس) نوشتن وخواندن یادمی دادند.ازاشعاریکه درمدرسه رشدیه اغلب شاگردان دسته جمعی می خواندند لازم‌است که‌چندبیتی اینجا نقل شود.دراین اشعار که شایدخودرشدیه آنها راسروده بودمحصلین به تحصیل علم‌ودانش تشویق وبه شناختن مقام‌مدرسه راهنمائی می‌شوند :

باغ وبهشت ما همه‌گلزارمکتب است برقلب ما سرورزدیدارمکتب است

این مکتب سعید که رشدیه نام اوست دارالفضایل است در انظار مکتب است
برنا زو نعمت دوجهان سرنیاورد از جان ودل هرآنکه خریدار مکتب است
هرروزجوی علم به بستان قلب ما جاری زچشمه سارگهربار مکتب است
یارب به لطف ومرحمت خودنظرنما برحال آن کسیکه پرستار مکتب است .

هنگامی که شادروان میرزا علیخان امین الدوله به پیشکاری آذربایجان انتخاب وبه تبریزوارد می شود (سال ۱۳۱۴ هـ.قمری) وصف مدرسه رشدیه را شنیده یک روزشخصا "به مدرسه یادشده رفته واز محصلین امتحانی به عمل می آورد .چون پاسخهای مناسب می شنود از پیشرفت شاگردان ودقت و تلاش رشدیه خوشش آمده درپی تشویق برمی آیدوپیشنهاد می کندکه مدرسه را وسعت دهدتا بیش ازاین درخدمات فرهنگی موفق شود . شادروان رشدیه عدم‌توانائی مالی ونداشتن مشوق ونبودن استقبال عمومی را تذکرمیدهد امین الدوله وعده‌کمک داده فوری عمل میکند ،درنتیجه مدرسه رشدیه وسعت می یابدودرمحلهٔ ششگلان به‌ساختمان حاج آقا بزرگ شیرازی منتقل میشود . شادروان امین الدوله‌که ازمشوقین نامی فرهنگ بودسایروسایل راازاثاثیه وغیره‌آماده میسازدوضمنا " ۱۰۰ نفرمحصل بی بضاعت درمدرسه به خرج پیشکارقبول می شوندکه‌لباس ،غذا ووسایل تحصیل به‌آنان داده می‌شود .

این مدرسه درظرف مدت کمی به‌پیشرفت‌های مهمی نایل می‌شودوازطرف اهالی حسن استقبالی ازآن بعمل می آیدولی ازطرف دیگرعده‌ای افراد مغرض درگوشه وکنارکه‌پیشرفت مدرسه را می بینندواین امررا مخالف آرزوهای عوام‌فریبانهٔ خویش تشخیص می‌دهندشایع میسازندکه رشدیه شخص بابی و بی دین است .این مدرسه‌نیزجزترویج بی دینی ولامذهبی منظوری ندارد . این شایعه‌ها تاثیرخودرا می بخشدولی تاآنگاه‌که امین الدوله‌نیزبه‌تهران منتقل وازتبریزمی رودومیدان تبلیغ عوام‌فریبان وسعت پیدا می کنددر نتیجه‌رشدیه موردطعن ولعن قرارگرفته وازتعدادمحصلین مدرسه‌کاسته می‌شود .بالاخره‌با وجوداستقامتها وپایداریهای آن مرحوم مدرسه منحل ورشدیه نیزمجبورمیشودکه‌به‌تهران عزیمت کندودرآنجا بازبه‌تشویق شادروان امین الدوله‌مدرسه را مجددا "افتتاح‌می کند .به‌این ترتیب مدرسه رشدیه تبریزکه‌واقعا "موجب افتخارومباهات آذربایجانیان بودتعطیل می‌شود .

با وجوداین رشدیه ازخدمات فرهنگی دست نکشیدودرتهران مشغول

خدمت فرهنگی شدوخدمات گرانبهائی به‌فرهنگ کشورمان کرد.

یکی ازنتایج اساسی ایجادمدرسهٔ رشدیه درتبریزاین بود که پس از انحلال آن تعدادی ازمعلمین آن مدرسه که زیرنظررشدیه به‌تدریس مشغول بودندوتدریس الفبای صوتی رایادگرفته واصول ادارهٔ مدرسه را بسبک جدید آموخته بودندپس ازانحلال مدرسه رشدیه هرکدام درتبریزمدرسه ومکتبی دایر ودرترویج فرهنگ کوشیدند.درحقیقت می‌توان گفت که انحلال مدرسهٔ رشدیه ظاهری بودوشاگردان مکتب رشدیه همان فکررا تعقیب وپس ازمسافرت اوبه تهران یابه‌خارجه مدارس جدیدی ایجادکردندکه هریک بنوبه‌خودخدمات با ارزشی انجام دادند.

ازمعلمین که درمدرسهٔ رشدیهٔ تبریزبه‌تدریس مشغول بودندمی توان ازافرادذیل نام‌برد: حسین واعظ ـ صحاف زاده (پرورش)ـ حاج میرزا ـ احمدمدرس ـ میرزاحسین کمال.

خدمات فرهنگی رشدیه ازهرحیث قابل ذکروقدردانی است.رشدیه در روزهایی که مردم ازنام‌مدرسه نفرت داشتندقدمردانگی برافراشت و به تربیت نوباوگان همت‌گماشت اوازهیچگونه طعن ولعن نهراسیدتابنای فرهنگ جدیدرانخستین باردرکشورمان "تبریز" بنیان گذاشت.موقعی‌که این فرزانه‌سخن ازمدرسه به‌میان آوردوازتحصیل کودکان ایرانی یادکرد گمان کردنددیوانه‌ای است که‌سخن ازکفرمی گوید.آن شادروان نه‌تنها بانی مدرسهٔ ملی درآذربایجان است بلکه اورامی توان بانی ومؤسس مدرسهٔ ملی درتهران نیزدانست وترتیب تدریس الفباء بشکل جدیددرتمام ایران ازاوبه‌یادگارمانده است ودیگران همان شیوه راتعقیب وتکمیل کرده‌اند.باآنکه زندگانی درازاوپیوسته بارنج وعذاب ومسافرت وتبعید وفقروپریشانی توام‌بوده‌است هیچ زمانی ازخدمات فرهنگی خوددست نکشید ونفسی نیاسوده‌است.

تالیفات اوزیاداست ونزدیک به‌سی جلدمی‌رسدکه اغلب کلاسیک ودر آن زمان تعلیم وتدریس آنها درمدارس معمول بوده‌است مهمترین این کتابها عبارتنداز: بدایه‌التعلیم ـ تکمله‌الصرف ـ تسهیل الحساب ـ کنایه ـ التعلیم ـ آنادیلی و وطن دیلی وغیره.

تااینجا مختصری باخدمات میرزاحسن رشدیه درزمینهٔ فرهنگی آشنا شدیم لازم‌است بافعالیتهای وی درزمینه‌های سیاسی واجتماعی هم‌آشنا

شویم به ویژه نقش وی را در انقلاب مشروطه .

بطوریکه یاد آور شدیم بعد از انتقال امین الدوله به تهران رشدیه هم به تهران آمد . وفعالیتهای فرهنگی خود را در تهران شروع کرد و با مخالفت خیلی از مغرضین از جمله صدراعظم وقت میرزا علی اصغرخان اتابک اعظم (امین السلطان) روبرو شد و بعد از مخالفتهای زیاد بالاخره اتابک دستور می دهد رشدیه را دستگیر و به زندان دولتی اردبیل بفرستند . حاج شیخ هادی از ماجرا آگاه شده و هزار تومان در اختیار رشدیه قرار می دهد و او را به زیارت خانهٔ کعبه روانه می سازد . نظارت و مدیریت مدرسه را هم به شیخ جعفر که از نزدیکانش بود می سپارد .

پس از بازگشت از حج در سال ۱۳۲۰ هجری قمری باز فعالیت خود را شروع و مدرسهٔ بنام " مکتب " مقابل دارالفنون دایر می کند و همزمان با کارهای فرهنگی دست به انتشار روزنامهٔ بنام " مکتب " نیز می زند و به وسیله آن در بیداری مردم قدمهای مهمی برمی دارد . در اوایل سال ۱۳۲۳ هـ . قمری کتاب " کفایه التعلیم " را تالیف کرده و در بخشی از آن بنام " تنبیه الغافلین یا ارشاد الطالبین " مطالبی برای ارشاد ملت و بیداری افکار مردم نوشت و وجود همین کتاب باعث شد که عین الدوله مخالفتش را با او علنی سازد و فرمان دستگیری او را صادر کند .

نیر الدوله حاکم وقت تهران رشدیه را با اتفاق مجدالاسلام که از همدستان و دوستان باوفای رشدیه بشمار می رفت دستگیر و به کلات روانه ساخت .

پس از زندانی شدن رشدیه اولیای اطفال از ترس عین الدوله فرزندان خود را از مدرسه بیرون آوردند و شیرازهٔ مدرسه از هم پاشیده شد . رشدیه در زندان کلات بسر می برد که فرمان مشروطیت صادر شد و به دنبال آن رشدیه و مجدالاسلام مرخص شدند .

در سال ۱۳۲۶ هـ قمری عین الدوله به فرمان محمدعلیشاه مامور سرکوبی ستارخان و مشروطه خواهان تبریز شد و محمدولیخان سپهدار تنکابنی (سپهسالار) هم مامور یت یافت که از طریق رشت به اردبیل رفته و شاهسون ها را به کمک عین الدوله روانهٔ تبریز سازد . رشدیه از ماجرا آگاه و سخت پریشانحال می شود چون اگر شاهسونها به کمک عین الدوله برمی خاستند کار ستارخان به وخامت می گرائید و عین الدوله می توانست آزادیخواهان را قلع وقمع کند رشدیه با نقشی که در سرداشت برای دیدن سپهدار که با وی آشنائی

داشت وبسوی اردبیل رهسپار شده بودمی رودودرقزوین به او می رسد .او را قانع می‌کندکه با نیروی که دراختیار دارد از اوضاع آشفتهٔ تهران ودربار محمدعلیشاه استفاده‌کرده تهران را فتح کندودرپیش ملت بافتخار بزرگی دست یابد .بدین ترتیب سپهدار را وادار می‌کندکه تغییرعقیده داده به جای کمک به‌عین الدوله با افراد خودبه تهران بازگردد .عین الدوله چشم به راه شاهسونها بودکه خبرفتح تهران را می شنود .با توجه به نقش مؤثری که رشدیه درفتح تهران وپیشگیری ازشکست ستارخان ونیروی مشروطه‌خواه داشت پی می‌بریم‌که این مردبزرگ وفداکار علاوه برخدمات فرهنگی ارزنده‌خودکه در تمام‌طول عمردرراه‌آن کوشیدچه نقش عمده‌ای را درراه‌آزادی به‌عهده داشته است .

شادروان رشدیه تا سال ۱۳۱۵ هـ.شمسی دروزارت معارف وقت مستخدم و انجام‌وظیفه می‌کرددراین سال ازخدمت دولتی کناره‌گیری کرده وبازنشسته می‌شودوچون دراین زمان حاج شیخ عبدالکریم‌حائری دژقم‌ریاست ومرجعیت داشت ،رشدیه نیزدرقم‌اقامت گزیدومرتب درمجلس درس شیخ حاضرمی شد .
رشدیه درقم‌درنزدیکی تکیه ملامحمودمدرسه‌ای دایرکردوبه تعلیم‌وتربیت کودکان که اکثرا "فقیروبی بضاعت بودندپرداخت وکلاسی هم‌ویژهٔ نابینایان تشکیل داده‌بودوباروشی خاص‌آنان راآموزش می داد .

رشدیه درذیقعده ۱۳۶۴ هـ.قمری مطابق با ۲۱ آذر۱۳۲۳ هـ.شمسی درشهر قم‌دیده ازجهان فروبست ودرقبرستان حاج‌شیخ عبدالکریم‌به‌خاک سپرده‌شد .
دراین ایام انگلیسیها روزنامهٔ تبلیغاتی به‌نام‌نونهالان داشتند که تصویری ازرشدیه‌چاپ‌کرده واورا پدرآموزش وپرورش نوین ایران معرفی کردند .

سه‌بیت ذیل رادرتاریخ وفات رشدیه محمدعلی صفوت سروده‌که ماده تاریخ وفات‌آن شادروان می باشد :

آشنائی درآمد از در گفت — خبری بدشنیدم ازرادیو
گفتم ای بوم‌چیست وقعهٔ شوم — دل برآشفت‌آشکار بگو
گفت بشنیدم این نوا زجهان — رفته " رشدیه "حیف باداز او .

نمونهٔ نظم و نثرمیرزاحسن رشدیه :

" اجلال علما واجب است اگر ایشان علم‌را تحقیرنکنند .

بقیه‌سی ۵۴ صفحه‌ده

توجه

۱ـ آذربایجان ادبیات تاریخی‌نین ۲۰ـنجی عصر فصلینی یازماقلا مشغول اولدو. غوموز اوچون‌بود عصرده‌کی جنوبی آذربایجان شاعر و یازیچیلارین ترجمه‌ی حال و اثرلرینه احتیاجیمیزواردیر. بوتون شاعر ویازیچی و آذری ادبیاتیله ماراقلان همشهریلر یمیزدن‌بو باره‌ده بیزه یاردیمچی اولمالارینی و اؤز ترجمه‌ی حال واثرلریندن نمونه لرله برابر تاندیقلاری دیگرشاعر لریمیزین‌ده ترجمه‌ی حال‌واثرلریندن نمونه‌لرگؤندرمه‌لرینی خواهش ائدیرك «وارلیق»

۲ـ خواستاران‌اشتراك‌می‌توانندمبلغ آبونمان سالیانه (۸۰۰ریال) را از نزدیکترین شعبه هریك از بانکها بحساب شماره ۲۱۶۳ بانك ملی ایران (شعبه داریوش‌خیابان‌بهار) واریزنمایند و رسید آنرا بضمیمهٔ نشانی خود بآدرس مجله (خیابان مصدق‌ـکوچه‌بیدی‌ـ شماره ۱۷ـتهران) ارسال فرمایند.

۳ـ شماره‌های گذشته مجلهٔ وارلیق را می‌توانید از کتابفروشی‌های مقابل دانشگاه تهران تهیه نمائید.

۴ـ جلد اول **تاریخ‌ادبیات‌آذربایجان** ازقرن۱۳ تا آخرقرن۱۹ میلادی تحت عنوان «آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش» از چاپ خارج شد همشهریهای علاقمند میتوانندباز انتشارات‌فرزانه ویاسایرکتابفروشی‌های‌مقابل دانشگاه‌خریداری ویابا پرداخت ۳۰۰ ریال توسط آدرس بانکی مجله و ارسال رسید آن بدفتر مجله یکجلد از این کتاب را تهیه نمایند.

۵ـ مجموعه ده‌شماره سالیانه مجله در یك‌جلد منتشرشد علاقمندان میتوانند هرچه زودترقبل‌ازاتمام‌آن‌ازدفترمجله ویاانتشارات‌فرزانه‌ودیگرکتابفروشی‌های روبروی‌دانشگاه تهیه نمایند.

۶ـ حرمتلی اوخوجولار ، وارلیغا علاقه بسلییه‌نلر «وارلیق» مجله‌سی اؤز ادبی و فرهنگی‌حیاتینا ادامه وئرمکده‌سیزین مادی ومعنوی یاردیمیزا احتیاجی‌وار. اؤز سئویملی «وارلیغی» نیزین یاییلماسیندا اشتراك‌ائدین و اونی اخوماغی علاقه‌مندلره توصیه ائدین.

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی وهنری

(به‌زبانهای فارسی وترکی آذری)

تحت نظر هیئت تحریریه

صاحب امتیاز و مدیر : دکتر جواد هیئت

محل اداره : تهران، خیابان مصدق، کوچه بیدی شماره ۱۷

تلفن ۶۴۵۱۱۷ / ۷۶۱۸۳۶

چاپ کاویان ـ میدان بهارستان

قیمت ۷۰ ریال

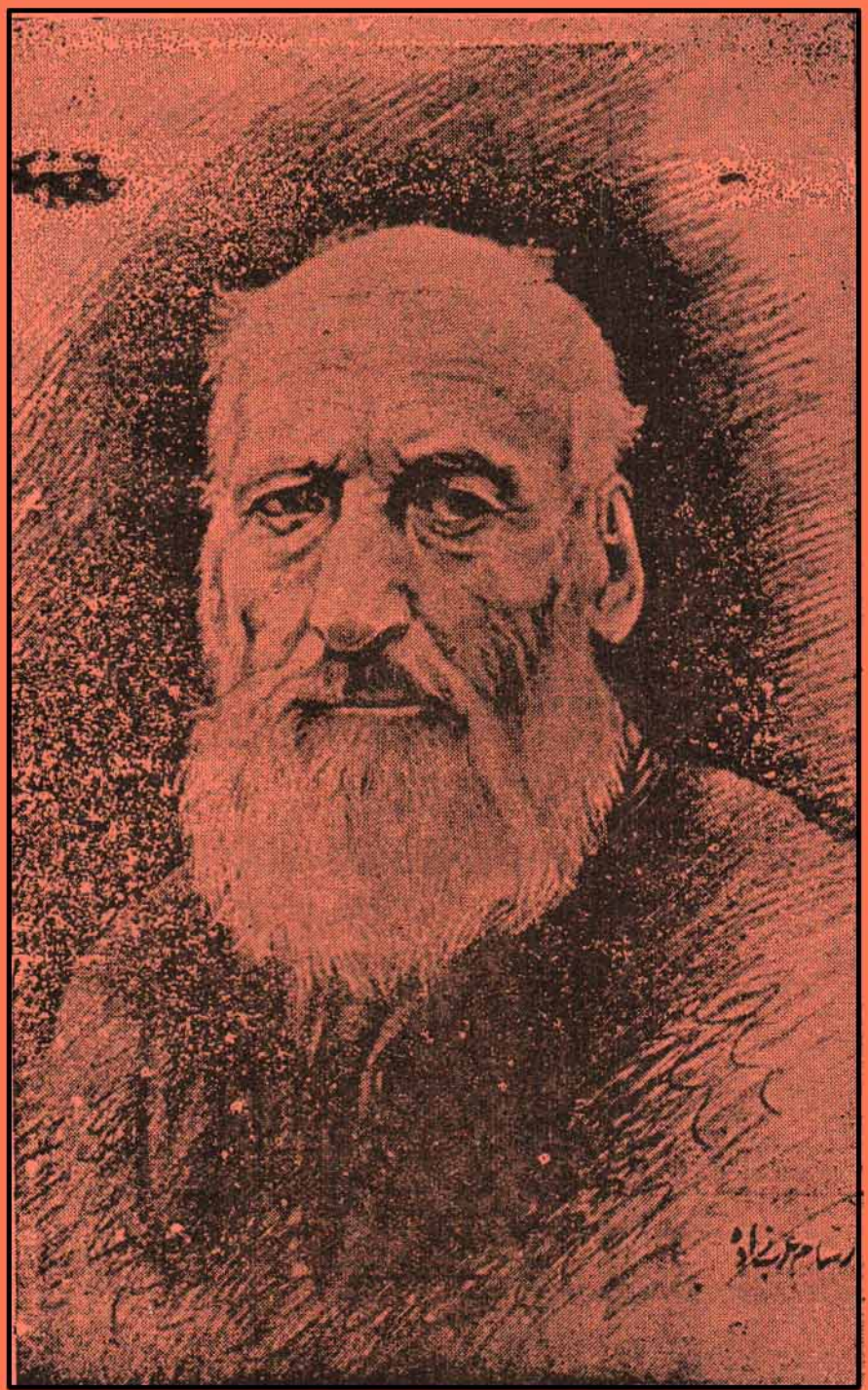

میرزا حسن رشدیه بنیانگزار مکتب نوین در ایران